

Türkiye’de 2000 Sonrası Akademik Yazında Çocuk İşçiliği Çalışmalarının Değerlendirilmesi

Emre ERDOĞAN*
Pınar UYAN SEMERCİ**

Öz: OECD ülkeleri arasında en yüksek çocuk yoksulluk oranına sahip ülkelerden biri olan Türkiye’de yasadışı olan çocuk işçiliği güncel olmayan TÜİK (2013) verilerine göre 900 bindir. Suriye’den gelen geçici koruma altındaki 18 yaş altı kırılgan nüfus eklendiğinde çocuk işçiliği Türkiye’nin en öncelikli olarak çözüm geliştirmesi gereken konularından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. “Çocuk hakları”, “çocuğun iyi olma hali” ve “çocuğun üstün yararı” başta olmak üzere çocuk çalışmaları açısından var olan temel prensipler çocuk işçiliği ile mücadele alanında, araştırma ve yazında kılavuz görevi görmelidir. Bu makalede 2000 yılı sonrası Türkiye’de var olan çocuk işçiliği üzerine olan akademik yayın elden geldiğince kapsamlı bir biçimde ele alınacaktır. Google Akademik “çocuk işçiliği” ve “Türkiye” anahtar kelimeleri eşliğinde hem Türkçe hem İngilizce olarak taranmıştır. Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Vakfı’nın internet sayfasında yer alan kütüphanenin kaynakçası 2000 sonrası akademik yayınlar için taramaya dahil edilmiştir. Ayrıca sivil toplum kuruluşları için yazılan araştırma raporları da eklenmiştir. Hem NVIVO programından yararlanarak temalar, alanlar kodlanmış, hem de tüm yazın dikkatle okunarak, teorik ve metodolojik yaklaşımı açısından değerlendirilmiştir. Çocuk işçiliği alanındaki çalışmaların disiplinler, yaklaşımlar ve temalar çerçevesinde nasıl ele alındığı özetlenen makalede, ayrıca çocuk işçiliğinin farklı biçimlerine dair çalışmalarda aktarılacaktır. Çocuğun iyi olma hali çerçevesinde özellikle riskler açısından çocuk işçiliğinin farklı biçimlerinin hangi tür sorularla sınıflandırılabileceğine dair bir öneri de yer alacaktır. Çocuk çalışmaları açısından etik ve metodolojik noktalara dikkat edilmesinin vurgulandığı makale, çocuk işçiliği yazınının hem nihai amacı olan çocuk işçiliğinin önlenmesi hem de üretilen akademik yazınının hem

* İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

** İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

içerik hem de metodolojik olarak “çocuğun iyi olma hali” ve “çocuğun üstün yararı” perspektifini korumasının önemi yineleyerek sonlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk İşçiliği, Çocuğun iyi olma hali, Çocuğun üstün yararı, Türkiye

Evaluation of Child Labour Studies in Turkey 2000 Onwards

Abstract: Turkey is among the OECD countries that have the highest child poverty rates, and the number of child labourer, although defined as illegal, is 900 thousand according to the outdated data of TURKSTAT (2013). When the number of vulnerable children from Syria, with their temporary protection status, added to the existing conditions, child labour becomes one of the most vital issues in Turkey that needs to be solved. The basic principles that exist in childhood studies, especially “child's rights”, “child well-being” and “child's best interests” should serve as guidelines in the field of combating child labour, and also for research and literature. In this article, the academic publication on child labour that existed in Turkey after 2000 will be discussed as comprehensively as possible. Google Academic has been scanned in both Turkish and English with the keywords "child labour" and "Turkey". The library's source on the website of the Fişek Institute Working Children Foundation is included in the scan for post-2000 academic publications. In addition, research reports written for non-governmental organizations have been added. Using the NVIVO program, themes and fields are encoded and evaluated theoretically and methodologically by carefully reading the entire texts. The article elaborates on how studies in the field of child labour are handled within the framework of different disciplines and approaches, and how different themes and different forms of child labour are classified. Within the child's well-being approach, there will be a proposal on the classification of different forms of child labour in terms of risks. Underlying the importance of ethical and methodological concerns in children's studies, the article emphasizes how "child well-being and "the child's best interest" perspective should be maintained in child labour literature both for its ultimate aim of prevention of child labour, and for its content and its methodology.

Keywords: Child Labor, Child Wellbeing, Child's Best Interest, Turkey.

Giriş

23 milyonluk çocuk nüfusu ile Türkiye, OECD ülkeleri arasında en yüksek çocuk yoksulluk oranına sahip ülkelerden biridir. Yasadışı olan çocuk işçiliği ise güncel olmayan TÜİK (2013) verilerine göre 900 bindir ve ev içi emek bu rakama dâhil değildir. 2011 sonrası Suriye'den gelen 3,7 milyon geçici koruma altındaki nüfusun yarısından fazlası 18 yaş altıdır ve risklere karşı daha kırılgandır (Taştan ve Çelik 2017; Tüzün 2017; Uyan Semerci ve Erdoğan, 2018). Bu çocukların durumu da eklendiğinde çocuk işçiliği 2020 yılına girerken Türkiye'nin en öncelikli olarak çözüm geliştirmesi gereken konularından biridir. 2018 yılı bu çerçevede “Çocuk İşçiliği ile Mücadele Yılı” olarak belirlenmiş olsa da hedeflenmiş olan 15 yaş altı çocuk işçiliğini tamamen ve 18 yaşın altı için başka bir deyişle tüm çocuklar için en kötü biçimde çocuk işçiliğinin sonlandırılması maalesef gerçekleşmemiştir. Bu hedefin gerçekleşmesi için Türkiye'nin daimi olarak yoğun olan gündeminde çocuk işçiliğinin öncelik verilen bir sorun alanı olarak tanımlanması ve gerekli bütçenin ayrılması da dâhil olmak üzere denetleme ve izlemenin bütüncül bir perspektifte eğitim, sosyal hizmet ve sosyal politikaları içerecek şekilde geliştirilmesi gerekmektedir.

Çalışan çocuk kavramı, çocuğun çalışmasını (child work) ve çocuk işçiliğini (child labour) içerir ama bu iki terimi birbirinden ayırmak gerekir. Çocuğun çalışması denildiği zaman, çocuğun eğitimini, fiziksel, zihinsel, duygusal, ahlaksal ve sosyal gelişimi olumsuz yönde etkilemeyen çalışmalar kastedilmektedir. Çocuk işçiliği çocuğun çocukluğunu yaşamasına engel olan; fiziksel, bilişsel ve ruhsal olarak sağlıklı gelişimini zedeleyen her aktiviteyi içerir. Aşağıda detayları ile ele alacağımız ilgili yazında çocuk işgücü; çocuk ve genç işçiliği gibi birçok kavram, çocuğun çalışma durumunu aktarmak için kullanılmaktadır. Uluslararası yazında da görülebileceği üzere “çocuğun çalışması” ve “çocuk işçiliği” kullanım açısından farklılık gösterir. Çocuğun çalışması, gelişimini engellemeyecek bir biçimde yaşına ve yasal düzenlemelere uygun bir biçimde çalışması olarak ifade edilir (Sevinç vd., 2015). Çocuk işçiliği kavramı, çocuğun sömürülmesi, sağlık, güvenlik ve eğitim hakkının elinden alınmasını ifade eder. Bu nedenle çocuk çalışması belli koşullarda kabul edilebilirken, çocuk işçiliği kabul edilemez, sömürücü ve zararlıdır. Çocuk işçiliği, çocuğun eğitimini engelleyen, çocuğun fiziksel, duygusal, zihinsel, ahlaksal ve sosyal gelişimini olumsuz yönde etkileyen işlerin çocuklar tarafından yapılması şeklinde tanımlanabilir. Bu şekilde tanımlanmış olan çocuk işçiliğinin yasal düzenlemelerle net bir biçimde yasaklanması, gerekli izleme, denetlemeler ve yaptırımlarla bu yasağın uygulanmasının sağlanması gerekmektedir. Ancak izleme, denetleme ve yaptırımlar, çocuk işçiliğinin nedenlerini göz ardı etmeden, gerekli sosyal politika araçları ile desteklenen çözümlerle kalıcı bir biçimde sağlanabilir. Buradaki tanım ve sonrasında önerilen politikalar için “çocuk hakları”, “çocuğun iyi olma hali” ve “çocuğun üstün yararı” başta olmak üzere çocuk çalışmalarını açısından var olan temel prensipler kılavuz görevi görmelidir. Ancak çoğu zaman çocuğun

üstün yararı ilkesi araştırmalar da dâhil olmak üzere birçok başka “yarar”a feda edilebilir.

Çocukların içinde yaşadıkları maddi ve fiziksel koşullarını, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim durumlarını, katılım, sosyal ilişkiler ve öznelliklerini çok boyutlu ve bağlamları içinde ele alan “çocuğun iyi olma hali” yaklaşımı, çocukların hem bugün hem yarınlarını gözetken analitik bir araç olarak kullanılmaktadır. Söz konusu yaklaşım; maddi durum, sağlık, eğitim, ev ve çevre; risk ve güvenlik, katılım, ilişkisellik alanlarında objektif ve subjektif kriterler ışığında çocuğun ‘iyi’ olmasını hedefleyerek çocuğun refahına ve gelişmesine bütüncül olarak yaklaşır (Ben- Arieh, 2010; Uyan-Semerci vd., 2012; Uyan Semerci ve Erdoğan, 2017). Bu farklı alanlar altında takip edilmesi ve geliştirilmesi gereken endikatörlerin belirlenmesini hedefler. Uluslararası bir karşılaştırmanın yanı sıra çocuk işçiliği gibi çocuğun gelişimi ve iyi olma halini risk altına alan durumdaki çocukların içinde bulunduğu durumu tüm boyutları ile gösterir. Metodolojik olarak da çocuğun katılımını merkeze alan bir yaklaşım getirir. Ancak bunu yaparken aynı zamanda çocuğun üstün yararını gözettiği için objektif veriler de dahil olmak üzere çocukla yapılan araştırmalarda çocuğa sorulan sorular konusunda oldukça dikkatlidir¹. 0-18 yaş arası olarak tanımlanan çocukluğun farklı evrelerinin özelliklerini de yansıtmaya çalışmak çocuk işçiliği açısından da önemlidir. Çocuğun iyi olma perspektifinde risk ve güvenlik açısından kırılganlıkları daha net göstererek, izlenmesi gereken noktaları ve acil müdahale alanlarını göstermeye yardımcı olur. Çocuğun iyi olma hali alanları açısından “maddi durum” çocuk işçiliğine yol açan temel neden olarak var olsa da çocuğun iyi olma halinin çok boyutluluğu açısından sağlık; eğitim; ilişkiler; katılım ve ev ve çevre koşulları çalışan bir çocuğun her bir alan için durumunu değerlendirmek, hem objektif hem de subjektif değişkenlerle konuyu tüm boyutlarıyla ele almak açısından yararlı bir araçtır.

Bu makalede 2000 yılı sonrası Türkiye’de var olan çocuk işçiliği üzerine olan akademik yayın elden geldiğince kapsamlı bir biçimde ele alınacaktır. Dünyada çocuk çalışmaları son 20 yılda hem metodolojik hem de teorik açıdan oldukça gelişme göstermiştir. Bu makale çerçevesinde ise Türkiye’de çocuk işçiliği alanında üretilen çalışmaları hem teorik hem de saha açısından değerlendirmeyi, çalışmaların yoğunlaştığı ve yetersiz kaldığı alanları da tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Bu çerçevede Google Akademik “çocuk işçiliği” ve “Türkiye” anahtar kelimeleri eşliğinde hem Türkçe hem İngilizce olarak taranmıştır. Ayrıca Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Vakfı’nın internet sayfasında yer alan kütüphanenin kaynakçası 2000 sonrası akademik yayınlar için taramaya dahil edilmiştir. Bu taramaların yanı sıra akademisyen/araştırmacılar tarafından bu alanda çalışan sivil toplum kuruluşları için yazılan araştırma raporları da taramaya eklenmiştir. Hem

¹ Çocuk işçiliği açısından çocuğun iyi olma hali yaklaşımından yapılan iki farklı çalışma örneği için bkz. Uyan Semerci vd. 2017; Uyan Semerci ve Erdoğan 2017. Bu iki çalışmada da çocuk işçilerin kendilerinden veri toplamanın yanı sıra ebeveynlerden de özellikle nesnel durum ile ilgili olarak veri toplanmıştır.

NVIVO programından yararlanarak makalelerde geçen temalar, alanlar kodlanmış, hem de tüm makaleler yazın taraması için dikkatle okunmuş- teorik ve metodolojik yaklaşımı açısından değerlendirilmiştir. Makale içinde her bir çalışmaya aynı detayda yer verilemese de bu derleme sayısının hedefleri açısından taranan tüm metinler sonda yer alan kaynakçada listelenmiştir.

Öncelikle çocuk işçiliği alanındaki çalışmaların ağırlıklı olarak hangi disiplinlerde olduğu ve bu bağlamda ağırlıklı olarak hangi perspektiften ve hangi temalar çerçevesinde ele alındığı özetlenecektir. Bu çaba aynı zamanda var olan çalışmaların hangi temaları ve hangi noktaları dışarda bıraktığını da gösterecektir. Son kısımda ise bu yazında ele alınan tartışmaları ve daha önce yapılmış sınıflandırmaları da temel alarak, çocuğun iyi olma hali çerçevesinde daha çok riske maruz kalma durumunu da gözetererek çocuk işçiliğinin farklı biçimlerinin hangi tür sorularla sınıflandırılabilirliğine dair bir öneri yer alacaktır. Çocuk çalışmaları açısından dikkat edilmesi gereken etik ve metodolojik noktaların vurgulandığı makale, çocuk işçiliği yazının hem nihai amacı olan çocuk işçiliğinin önlenmesi hem de üretilen akademik yazının hem içerik hem de metodolojik olarak “çocuğun iyi olma hali” ve “çocuğun üstün yararı” perspektifini korumasının önemi yineleyerek sonlanacaktır.

Farklı Disiplinlerden Çocuk İşçiliği Yazını

Türkiye’de çocuk işçiliği alanında sınırlı ama gelişmekte olan yazına baktığımızda kalkınma, eşitsizlik, iş gücü, enformel ekonomi, tarım, göç, yoksulluk, iş hukuku, çocuk hakları, eğitim ve sağlık gibi birçok alandan yararlanarak durumu detaylarıyla yansıtmaya çalışıldığını görmekteyiz. Kavramlar, yazarlar ve yayınlanan dergilere baktığımızda hukuk, tıp, çocuk gelişimi, ekonomi, çalışma ekonomisi, antropoloji, sosyoloji, psikoloji, siyaset bilimi, eğitim bilimleri, sosyal hizmet, sosyal politika alanlarında çocuk işçiliğini ele alan çalışmaların bulunmaktadır. Bu alanların dışında sınırlı sayıda da olsa medya çalışmaları, edebiyat ve ilahiyat alanlarında yayın yapan dergilerde de çocuk işçiliğine dair makaleler tespit edilmiştir. Sosyoloji, ekonomi, eğitim, sağlık alanlarındaki makalelerin çok büyük bir kısmı bir ile ya da bir ilin içinde belli bir alana ya da belli bir sektöre odaklanmıştır. Makalelerin yine büyük bir kısmı giriş bölümünde hukuksal durumu özetlemekte ve ardından sahanın detaylarını tartışmaktadır. Sahaya dair durum tespiti ve var olan çocuk işçiliğinin nedenlerinin beraber tartışıldığı çalışmalar başta eğitim ve sağlık olmak üzere çocuğun gelişimine olan olumsuz sonuçlarını ele almaktadır.

Hukuksal Çalışmalar

Çocuk İşçiliği alanındaki makalelerin tasnifine yasal tanımların da dayanağını oluşturan, 2000 sonrası çocuk işçiliği alanını hukuk perspektifinden ele alan makaleler aktararak başlanacaktır. Böylelikle aslında alanda tanımlamaya dair zorlukların da özeti yapılmış olacaktır. Türkiye’de “çocuk işçiliği” üzerine yapılan

çalışmaların tanımlarındaki karmaşıklık ve geçişkenliği belirtmekte yarar bulunmaktadır. Konuya dair çoğu çalışmada konuya yasal biçimini veren uluslararası antlaşmalar, sözleşmeler, ulusal kanunlar ve yönetmelikleri özetlemekle başlanmaktadır. Anayasamızın 90. Maddesi gereği uluslararası antlaşma ve sözleşmelerin bağlayıcılığından yola çıkarak en üst yasal çerçeve olan ILO (Uluslararası İş Örgütü) tarafından hazırlanan ve ülkemiz tarafından da imzalanan bir dizi sözleşme, çocuk işçiliği tanımının çerçevesini çizmiştir.

ILO'nun kuruluşunu takiben 1919 yılında imzalanan 5 numaralı “En Az Çalışma Yaşı” başlıklı sözleşme, 14 yaşından küçük çocukların sanayide çalışmalarını yasaklamıştır. Arada çok sayıda sözleşme ve düzenleme yapılmış olsa da, esas belirleyici olan çerçeve 1973 yılında yayınlanmış olan 138 numaralı sözleşmeye göre, 15 yaşın altında yaşamını kazanmak, aile bütçesine katkıda bulunmak amacıyla çalışma yaşamına erken yaşta atılan çocuklara “çalışan çocuk” ya da “çocuk işçi” denilmektedir. 15-24 yaş arasındakiler ise “genç işçi” olarak tasnif edilmiştir (Gümrükçüoğlu, 2014, s. 488). Bu sözleşmenin tamamlayıcısı olarak görülmesi gereken 1999 yılında imzalanan 182 numaralı “Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi” kötü şartlarda çalışan çocuklar için yaş sınırını 18 yaş olarak belirlemiş ve 18 yaşından küçüklerin çocuk olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Bülent ve Kahraman, 2012).

Ülkemizde 4623 Kanun sayısı ile 2001 yılında kabul edilen bu sözleşmede kötü şartlar kısaca şu şekilde tanımlanmıştır: Çocukların alım-satımı ve ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması ve benzeri kölelik türü uygulamaların tüm biçimleri; çocukların fahişelikte, pornografik yayınların üretiminde ya da gösterilerde kullanılması; çocuğun özellikle ilgili uluslararası antlaşmalarda belirtilen uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılması ve en önemlisi doğası ve gerçekleştirildiği koşullar itibarıyla çocukların sağlık, güvenlik ve ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan işler. Özellikle bu son madde, 18 yaşından küçüklerin çalıştırılabileceği alanları oldukça kısıtlamaktadır. Bazılarına göre bu tanım ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir ve Türkiye için “seyyar satıcılık, ayakkabı boyacılığı, çöp toplayıcılığı gibi” başlıklar bu tanımın içerisine alınmıştır. (Gün, 2010, s. 90). Konuyla ilişkili olarak 1994 yılında yürürlüğe konulan 94/33/EC Sayılı “Gençlerin İşyerinde Korunmasına İlişkin Yönerge”, 18 yaşından küçük her bireyi “genç”, 15 yaşından küçük her genci “çocuk” ve 15-18 yaş arasındaki her genci “ergen” olarak tanımlayarak yaşa dayanan bir tanımlama yapmaktadır. Çocukların çalıştırılmasını tamamen yasaklanmasını öngören bu yönergede, 14 yaşından büyük çocukların kültürel ve benzeri etkinliklerde (madde 5) ve “çocuğun sağlığı, güvenliği ya da gelişimine zarar vermeyecek” ve “okullarına devam etmelerini engellemeyecek” “hafif işlerde” (madde 3) çalışmalarına izin verilebileceğini belirtilmektedir. Ancak yönerge, yasal düzenlemelerin öngördüğü durumlarda çalışma yaşının 13’e kadar indirilebileceğini de söylemektedir. Yönerge

çocuk ve genç işçilerin çalışma ve dinlenme sürelerini belirlemekte ve gece çalışmalarını yasaklamaktadır. (Aykaç, 2015)

Bu konular 4857 sayılı İş Kanunu ve 2004 tarihli “Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik” ile yasal olarak tanımlanmıştır. Ancak bu düzenlemelerin baştan sınırlı olarak konulduğunu belirtmemiz gerekmektedir. İş Kanunu'nun ek dördüncü maddesi, kanun açısından istisnaları şu şekilde tanımlamaktadır: 50'den az işçi çalıştırılan tarım ve orman işlerinde, ev hizmetlerinde, üç kişinin çalıştığı esnaf ve sanatkar işyerlerinde çalışan çocuk ve genç işçiler. Bu istisnalar için başka bir dizi yasal düzenleme geçerli olmaktadır (Aykaç, 2015). Yasal düzenlemenin daha başlangıçta bu şekilde sınırlayıcı olması ileride göreceğimiz üzere çocuk işçiliğinin yaygın olarak görüldüğü birçok alanı yasal düzenleme dışında bırakacaktır.

“Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik” genç işçiler ve çocuk işçiler arasında Avrupa Birliği müktesebatına uygun olarak bir ayırım gözetmektedir. Genç işçi “15 yaşını tamamlamış ancak 18 yaşını tamamlamamış kişiyi” ifade etmektedir. Çocuk işçiyse “14 yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretimini tamamlamış kişi” olarak tanımlanmıştır. Aykaç (2015) bu tanımların eksiklik içerdiğini belirtmektedir, her iki tanım da bir iş sözleşmesi gerektirmektedir, iş sözleşmesiz her türlü istihdam yasadışı olduğu gibi, 14 yaşın altındaki sözleşmeli dahi olsa bir çocuğun çalıştırılması da yasadışı olacaktır (355). Yine Aykaç, çıraklığın farklı bir statü olduğunu ve “çocuk işçi” kavramından ayrılması gerektiğini savunmaktadır, çıraklar 14 yaşını doldurmuş, çıraklık sözleşmesine bağlı olarak çalışan ve çalışma koşulları Mesleki Eğitim Kanunu tarafından belirlenen işçilerdir, dolayısıyla İş Kanunu'nun tanımları dışında kalmaktadır (s.356).

Ülkemizde çocuk işçiliğini düzenleyen yasal düzenleme, uluslararası anlaşmaların çizdiği çerçevelerle bazı konularda çalışmakta (örneğin istisna olarak sayılan alanlarda çalışmaya başlama yaşı 12'dir ve sayılan alanlardan bazıları Avrupa Birliği tarafından çocukların çalışamayacağı alanlar arasında görülmektedir), bazı konularda da bu çerçevelere tam uyum sağlamaktadır. Çocuk işçilerin çalışma ve dinlenme süreleri tanımlanmış; iş sağlığı ve güvenliğine özel bir önem gösterilmiştir, örneğin sağlık kontrolleri düzenli yapılmalıdır. Ancak Aykaç'ın da belirttiği üzere, ilk düzenlemede 6 ayda bir yapılması gereken sağlık kontrollerinin sıklığı çocuk ya da genç işçinin çalıştığı işyerinin tehlike sınıflamasına göre yılda bir, üç yılda bir ve beş yılda bir gibi sıklığa indirilmiştir. Bu hem ILO sözleşmesine hem de Avrupa Birliği düzenlemelerine aykırıdır (2015, s.376). Bu noktada sözü geçen yasal düzenlemelerin belli bir yaş sınırının üzerinde sözleşmeli olarak çalıştırılan çocuk işçileri kapsadığı ve saha çalışmalarının gösterdiği üzere kayda değer sayıda çocuk işçiyi kapsamı dışında bıraktığı belirtilmelidir.

Görüldüğü üzere çocuk işçiliği konusu hem uluslararası antlaşmalar, sözleşmeler, yönergeler hem de ulusal kanunlar ve yönetmelikler ile düzenlenmiş bir konu olarak önümüzde çıkmaktadır. Ancak söz konusu tanımlamalar öncelikle

yaş sınırlamasına odaklanmış ve çalışma koşullarının bazılarını yaştan bağımsız olarak tanımlamışken, bazı koşulları da yaşa bağımlı olarak geliştirmiştir. Her durumda yasal tanımlamaların daha önce bahsettiğimiz üzere belirli bir yaşın üzerinde (14 ve bazı durumlarda 13), bir işyeriyle sözleşmeli ve kurumsallaşmış bir ilişki içerisinde çalışan çocuk işçileri kapsadığını, başka bir deyişle bu çocukları “ideal” tip olarak konumlandığını söylemek gerekmektedir. Oysa bu alanda çalışan çoğu kişinin doğrudan tanıklık ettiği üzere çocuk işçiliği sorunu çok daha boyutlu ve karmaşıktır ve yaşa bağlı yasal tanımlamalar yetersizdir.

Yukarıda da referans verilen Bülent ve Kahraman (2012); Gün (2010) ve Aykaç (2015)'in çalışmaları çocuk işçiliğini yasal açıdan ele alır. Çocuk Hukuku'na dair Akyüz'ün (2012) çalışması; çocuk işçilerin çalışma koşullarının iş yasalarındaki durumunu ele alan Akın'ın makalesi (2009); çocuk ve genç işçilerin haklarının korunmasını özetleyen Bakırcı (2002)'nin çalışması da yine bu alanda sıralanabilir. Gümrükçüoğlu (2014) çocuk ve genç işçilerin çalışma yaşamında korunmasına ilişkin düzenlemelere dair bir genel değerlendirmeyi bize sunarken, Ünal makalesinde çocukların korunması hakkı kapsamında çocuk işçiliği sorununun çözümü için var olan kanuni düzenlemelere dair öneriler geliştirilmiş ve bağımsız bir denetim mekanizmasının oluşturulmasının zaruri olduğunun altını çizmiştir (2014). Kuvvet Lordoğlu'nun “Türkiye’de Çocuk İşçiliğine İlişkin Değerlendirmeler ve Saptamalar” makalesi de özellikle yasal açıdan durumu detaylı bir biçimde ortaya koyar (2017).

Hukuku odağa alan çalışmaların yanı sıra aşağıda ele aldığımız birçok makale girişinde bu yasal düzenlemelere dair bir özet içerir. Bu makalede bir kısmına yer verilen ve bazıları halihazırda basılmış olan Türkiye’de çocuk işçiliği sorunu ve çözümlerine dair uzmanlık, yüksek lisans ve doktora tezleri de yine bu hukuksal çerçeveye referansla başlamaktadır (Acar, 2000; Yılmaz, 2001; Altuntaş, 2003; Cesur, 2006; Çatak, 2006; Günöz, 2007; Yıldırım, 2008; Hatiboğlu, 2009; Osan, 2009; Acaroğlu, 2010; Gün, 2010; Kömürcü ve Aşar Negiz, 2016; Dur ve Öztürk, 2017).

Çocuk İşçiliğinin Nedenleri ve Etkilerine Odaklanan Farklı Disiplinlerden Çalışmalar

Hukuk alanı dışındaki akademik yazına baktığımızda, çalışmaları “çocuk işçiliğinin nedenleri” olarak kodlanan başlıkları sıralarsak, birbiriyle ilişkili bir biçimde mikro ve makro değişkenlerden bahsedebiliriz. Çocuk işçiliğinin en temel nedeni maddi zorluklar, yoksulluktur (Dayıoğlu, 2006; Karaman ve Özçalık, 2007; Yıldız, 2007; Yılmaz, 2008; Gürses, 2009; Kahraman ve Sallan Gül, 2015; Öngel, 2017). Ancak bu yoksulluğun yanı sıra deprem, su baskını gibi doğal felaketler ya da çatışmalar, zorunlu göç de dahil olmak üzere diğer olağan dışı koşullar çocuğun günlük yaşamını sürdürmesini imkansız kılıp okula devam etmesine engel olarak çocuğun çalışması ile neticelenebilir. Ailelerin içinde buldukları koşullar çocuğun çalışmasını, çocuk emeğine bağlı olarak hayatta kalmayı meşru gösterebilir (UNICEF, 2016; Yüksel vd., 2015; Güngör ve Erdurak, 2016; Harunoğulları, 2016; ÇSGB, 2017).

Durum tespiti ve çoğu zaman nedenselliğin iç içe geçtiği çalışmalarda “demografi” olarak kodladığımız mikro değişkenler neredeyse bütün çalışmaların ortak kesenidir. Çocuk işçiliğinin temel nedeni olan yoksulluk, ebeveynlerin eğitim durumu (anne/babanın eğitim seviyesinin düşüklüğü) ve bununla da bağlantılı olarak düzenli ve kayıtlı işe sahip olmama birçok çalışmada belirtilmiştir (Altuntaş, 2003; Dayıoğlu ve Assaad, 2003; Bilgin, 2009; Erbay, 2013; Öncü vd., 2012; Haylioğlu ve Koruk, 2013; Aydın vd., 2015; Kucur, 2016; Radmard ve Beltekin, 2017; İçli ve Bağış, 2018). Örneğin Acaroğlu çalışmasında hanenin bulunduğu coğrafi bölge ve çalışan çocuğun cinsiyetinin yanı sıra hanehalkı reisinin eğitim durumunu çocuk işçiliğine yol açan faktörler olarak sıralamaktadır (2010). Günöz ise çalışmasında ailenin büyük oğlu olmanın ve daha çok kardeşi olmanın, eğitim seviyesi düşük ebeveynin varlığıyla beraber çocuğun çocuk işçi olma riskini arttırdığını göstermektedir (2007).

Hane halkı büyüklüğü ise ikinci demografik özellik olarak sıralanabilir. Birçok çalışma çok çocuklu, kalabalık hanelerin çocuk işçiliği riskini arttırdığını göstermiştir (Tanır, 2009; Havlioğlu ve Koruk, 2013; Davran vd., 2014; Kucur, 2016; Güngör ve Erdurak, 2016). Bunun dışında yine “demografik etkenler” başlığı altında kodlanabilecek oldukça fazla sayıda çalışmada “göç”ün etkisi ele alınmıştır (Okumuş, 2009; Tanır, 2009; Atasü-Topçuoğlu, 2012; Şen ve Kahraman, 2012; Sevinç vd., 2015; Akıllı ve Dirikoç, 2015; Kucur, 2016; Harunoğulları, 2016; Özservet ve Sirkeci, 2016). Çocuk işçiliğinin en temel nedeni olan yoksulluğun aşılmasını zorlaştıran göç ve hane halkı büyüklüğü ve buna bağlı olarak da eğitime erişim ve eğitim başarısı gibi faktörler birçok çalışmada dile getirilen belirleyicilerdir (Dayıoğlu, 2006; Değirmencioğlu vd., 2008; Sensoy, 2014a; Uyan Semerci vd., 2017; Erdoğan ve Uyan Semerci 2018). İç göç deneyimi; ebeveyn eğitim ve iş durumu ve bunların yol açtığı ekonomik zorluklar birçok çalışmada vurgulanmıştır (Karaman ve Özçalık, 2007; Bilgin, 2009; Bilgin, 2012; Kucur, 2016; Radmard ve Beltekin, 2017; İçli ve Bağış, 2018). Kırıl ve Tıraş (2013) makalelerinde çocuk işçiliğinin babanın geliri ile ilişkisini göstererek, “çocuk işgücüne katılmama kararının “bir lüks mal” niteliğinde olduğunu göstermektedir. Beltekin ve Radmard (2015) okul çağındaki çocukların işçileşmesini etkileyen faktörleri ele alırken; Dayıoğlu'nun başka bir makalesinde annenin iş gücüne katılımı ile çocuğun iş gücüne katılımı arasındaki ilişki ele alınmıştır (2008). Benzer bir çalışma olarak çocukların ev içi emeği ve annenin çalışma durumunu Susanlı vd. (2016) ele almıştır.

Çalışan çocukların demografik özelliklerine odaklandığımızda ise mevsimlik tarım alanı hariç neredeyse tüm ev dışı çocuk işçiliğinde, özellikle kentteki çalışmalarda, erkek çocuk oranı çok daha fazladır (Tanır, 2009; Bilgin, 2009; Öncü vd., 2012; Büken ve Büken, 2013; Aydın vd., 2015; Uyan Semerci vd., 2017; Kucur, 2016; Radmard ve Beltekin, 2017; İçli ve Bağış, 2018). Çalışmaların çoğu aşağıda da ele alındığı üzere daha çok erkek çocukların çalıştığı belli sektörlerde baştan tespit edil(e)meyen bir evren üstünden kartopu yöntemi ile ya da bir işyerine ya da sanayi sitesine odaklanarak orada bulunanlarla yapılmaktadır. Yine vurgulanmalıdır ki

mevsimlik tarımdaki çocuk işçiliğinde bu tespit geçerli değildir. Kız çocuk oranı erkek çocuk oranı ile aynı hatta bazı çalışmalarda daha fazladır (Kalkınma Atölyesi, 2012; 2014; 2017; 2018a; 2018b; Uyan Semerci vd., 2014; Uyan Semerci ve Erdoğan, 2017; Dedeoğlu, 2018; Dedeoğlu ve Bayraktar, 2019). Ayrıca Toplumsal cinsiyet açısından konuyu ele alan çalışmaların sayısı azdır (Ertürk ve Dayıoğlu, 2004; Goncu vd., 2009; Davran vd., 2014; Başak Kültür ve Sanat Vakfı, 2017; Dedeoğlu ve Bayraktar, 2019). Ev bakım yükü de çok sınırlı bir biçimde ele alındığı için kız çocuklarının durumu da daha az yansımıştır (Gelegen, 2015). Ayrıca çocukların eğitime erişimi ve eğitime devamlılığı da yine çocuk işçiliğinin sonucu olmakla beraber nedenleri arasında da yer almaktadır (Radmard ve Beltekin, 2017; Uyan Semerci vd., 2017).

Türkiye'de makro değişkenlerle konuyu ele alan çalışmalara bakarsak, gelir dağılımı eşitsizliğinin sonucu olarak çocuk işçiliğini ele alan çalışmalar (Karaman ve Özçalık, 2007; Şengül ve Kaya, 2016); kayıtdışı ekonomi (Güloğlu vd., 2003; Bilgin, 2009; Tor, 2010; Şen ve Kahraman, 2012; Çöpoğlu, 2018b); geleneksel bakış açısı (Tor, 2010; Kucur 2016); toprak mülkiyeti (Sevinç ve Sevinç, 2012) ve ucuz iş gücü talebi (Rende ve Erkin, 2005; İkizoğlu vd., 2007; Bilgin, 2009; Gelegen, 2015; Çöpoğlu, 2018b; İçli ve Bağış, 2018) yazında yoksulluk olgusu ile beraber ele alınmıştır. Dayıoğlu (2006) hanehalkı gelirinönün özellikle şehirdeki çocuk işçiliği üzerine etkisini değerlendirmiştir.

Yukarıdaki ayrımın başka bir biçimini Şensoy Bahar'ın makalesinde görmekteyiz (2014a). Şensoy Bahar; çocuk işçiliğine yaklaşımında bireysel, aileye özgü ve diğer mikro düzeydeki faktörlerle birlikte ekonomik gelişme; göç ve şehir yoksulluğu; yasal arka plan; kent/kır coğrafi alan şeklinde yapısal faktörleri ele almaktadır. Aile için ise hanehalkı geliri ve büyüklüğü; ebeveyn eğitimi ve tutumlarını ön plana çıkarmaktadır. Çocuğun cinsiyeti, yaşı ve ailede kaçınıcı sırada doğduğu ise birey düzeyindeki etkenler olarak sıralamaktadır.

Çocuk işçiliğinde yapılan işin yanısıra çoğunlukla iş ortamının koşullarının çalışma güvenliği olmayan yerler olduğu yazında aktarılmıştır (Gelegen, 2015; Lordoğlu, 2017; Şişmanlar 2017). Erdoğan ve Ertas'ın çalışması ise Van kentinde çocuk iş gücünün mekânsal analizini yapması açısından önemlidir (2017). Hem çalışmanın kendisi hem de içinde bulunan ortamlar ve mekanlar açısından çocuk işçiliğinin etkileri olarak baktığımızda bilişsel gelişim sorunları (Şişmanlar, 2017); sosyal gelişim sonuçları (Şişmanlar, 2017; Sungur, 2017); bedensel etkiler (Duyar, 2013; Lordoğlu, 2017; Duyar, ve Özener 2003; Duyar, 2017); psikolojik sorunlar (Güngör ve Erdurak, 2016; Aydın vd., 2015; Tanır, 2009; Canbaz vd., 2005; Metin vd., 2008; Tokuç vd., 2009) ele alınmıştır. Dışlanma (Kaynakçı ve Mesutoğlu, 2018) ve iş piyasasına katılamama (Lordoğlu, 2017) da çocuk işçiliğinin sonuçları olarak kodlanmıştır. Ayrıca çocuk işçiliğinin önemli bir sonucu olarak okulu bırakma (İçli ve Bağış 2018; Davran vd. 2014; Kaynakçı ve Mesutoğlu 2018; Sevinç ve Sevinç, 2012) birçok çalışma tarafından ele alınmıştır. Başta sokakta çalışan çocuklar olmak üzere ihmal ve istismar, şiddet (Öncü vd., 2012; Bilgin, 2012; Şişmanlar, 2017;

Bilgin, 2009) ve suça karıştırılma (Aydın vd., 2015; Bilgin, 2009) da çocuk işçiliğinin olumsuz sonuçları olarak çalışılmıştır. Çocuk işçiliğinde iş kazaları da ele alınması gereken en önemli sorunlardandır. Akyan ve Atak (2004) Çankırı Sanayi Sitesi'nde otomobil tamirinde yasal olmayan koşullarda çalışmakta olan çocukların yüzde 34 gibi bir oranla iş kazası geçirdiğini belirtmiştir ve önemli bulgu olarak iş süresi arttıkça kaza oranının arttığı tespit edilmiştir.

Yukarıda da özetlendiği üzere sağlık ve eğitim başlıkları olmak üzere çocuk işçiliğinin olumsuz etkilerine odaklanan çalışmalar ilgili yazında önemli yer tutar. Çocuk işçiliğinin sağlık açısından yarattığı olumsuz sonuçları ele alan yazına baktığımızda, hem psikolojik hem de fizyolojik açıdan konuyu ele alan çalışmaları sıralayabiliriz. Kara (2017), çocuk işçilerin nörolojik sorunlarını ele aldığı makalesinde çevresel pediatri altdalını tanıtarak, çocuk işçilerde çalışma ortamından kaynaklı nörolojik sorunları özellikle civa; kurşun, arsenik; manganez; poliklorinize bifeniller; pestisitlerin etkisini ele almıştır. Kara (2017), makalede sosyal ve hukuki çalışmaların yanısıra koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi ve konuyla ilgili bilgi eksikliğinin hızla giderilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Şişmanlar (2017) çocuk işçiliği ve ruh sağlığı; Örnek (2017) ise çalışan çocukların psikolojik sorunlarını ele alır.

Duyar (2013) Ankara Ostim Sanayi Sitesi'nde çalışan çocukların bedensel yıpranmalarına dikkat çeker. Duyar (2007; 2017) bedensel gelişim ve sağlık sorunlarını ele aldığı çalışmalarda fiziksel büyümenin ve sağlığını genel olarak nasıl olumsuz etkilendiğini ele almıştır. İşeri vd. (2005) İzmir otomotiv sanayinde tamamı erkek 378 çocuğun sağlık taramasının bulguları; Yılmaz ve Bayat (2005) Malatya'da oto tamirhanelerindeki yarısı çıraklık eğitimi alan 115 çocuğun sağlıklarını koruyucu davranışlarını ve iş ortamlarını ele almıştır. Esin vd. (2005) İstanbul'da MEM'e devam eden 167 erkek çocuk için çalışma yaşamı kaynaklı risk ve sağlık problemlerini ele almıştır. Elçi vd. (2007) çalışması ise ayakkabı sektöründe 8-66 yaş aralığında 318 çalışanın nörofizikiyatri açısından durumunu yansıtır. Sağlık alanında başka bir perspektif sunması açısından çalışan çalışmayan çocukların gelişim ve ruh sağlığının karşılaştırmasını içeren Salı ve Köksal Akyol'un (2014) makalesi belirtilmelidir.

Eğitim alanına baktığımızda çocuk işçiliğinin önemli bir sonucu olarak okulda başarısızlık ve okul terki ele alan çalışmalar vardır (Sevinç ve Sevinç, 2012; Davran vd., 2014; Uyan Semerci vd., 2017; Uyan Semerci ve Erdoğan, 2017; İçli ve Bağış, 2018; Kaynakçı ve Mesutoğlu, 2018). Ayrıca Eğitim Reformu Girişimi'nin bu konudaki raporu kapsayıcı eğitim bağlamında yoksulluğu ve çocuk işçiliğinin eğitim açısından ne tür sonuçlar doğurduğu ele alınmaktadır (2017). Yine bu alanda belli il ya da bölgelere odaklanan çalışmalar da vardır. Örneğin Düzce ilinde sokakta çalışan çocukların eğitime bakış açısı ve beklentileri başlıklı çalışmalarında Cangür vd. (2013) konuyu derinlemesine ele almış; Kara ve Çalık (2012) ise sokakta çalışsan çocukların eğitim ihtiyaçlarına odaklanmıştır. Çalışmaların vurguladığı bir nokta olarak eğitimin kapsayıcılığı belirtilmelidir. Başarılı olan çocuğu okulda tutan

bir okul sisteminden kapsayıcı bir okul iklimine dönüşmesine dair, açık lise ve açık ortaokulun etkilerini de inceleyen çalışmalara da ihtiyaç vardır. Ayrıca ara eleman ve çıraklık eğitiminin de eğitim kalitesi açısından incelenmesi ve çalışılması gereklidir. Gökşen vd. çalışmasında olduğu gibi okul terkin izlenmesi ve nasıl önlenebileceğinin detaylı olarak incelenmesine ihtiyaç bulunmaktadır (2006). Çocuk haklarının bütüncüllüğü açısından Goncu vd., iş ve okulun yanı sıra oyun hakkını da ele alırken (2009); Özdemir ve Yücesan (2005) ise çalışmalarında oyun hakkına odaklanarak çocuk işçiliğini tartışmaktadırlar.

Çocuk işçiliğinin yol açtığı sonuçları ele alan tüm bu çalışmalar, çocuk işçiliği ile mücadele stratejilerine dair ipuçları vermekte ve birçok çalışmanın son bölümünde önlenmesine dair tartışmalar yer almaktadır. Ayrıca Avşar ve Öğütoğulları'nın makalesinde (2012) olduğu gibi sadece mücadele stratejilerine odaklanan ya da ERG raporu (2017) gibi bir alanda odaklanarak politika geliştiren çalışmalar da vardır.

Çocuk İşçiliğine Dair Yazında Temsiller ve Algılar

Yazında az sayıda da olsa çocuk işçiliğine dair özellikle medyadaki çocuk işçi temsili ve bu alandaki toplumsal algıya dair çalışmalar da yer almaktadır.

Altuntaş ve Altınova'nın "Türkiye'de Risk altındaki Çocukların Ana Akım Basında Temsili" başlıklı makalesinde çocuk işçiliği sınırlı da olsa ele alınmıştır (2015); Ardıç Çobaner'in 2015 ve 2016 yılında yayınladığı haberlerde Suriyeli çocukların nasıl temsil edildiğine odaklanan makaleleri ve Taşbaşı'nın (2018) "Ana Akım Gazetelerde Görünmez Kılınan Çocuk İşçiler" adlı çalışması bu alanda ilk çalışmalardır. Bunun dışında edebiyat eserlerinde çocuk işçiliğinin nasıl temsil edildiğine odaklanan Avcı (2017)'nin çalışması ve Orhan Kemal'in eserlerinde çocuk işçiliğinin nasıl yansıtıldığını ele alan Bekar'ın çalışması sayılabilir (2013).

Yetim ve Çağlayandereli (2007) çalışmalarında ise Mersin'deki çocuk işçiliğini toplumsal algı boyutu ile ele almaktadır. Bu alanda farkındalık yaratmak ve toplumsal tepkinin ve baskının neden yeteri kadar oluşmadığını anlamak bağlamında önemli bir çalışmaya örnek teşkil etmektedir. Mersin ilinde 250 katılımcı ile sokakta çalışma ve eğitime erişim konusu ele alınmış ve çocuğun çalışmasını meşrulaştırılan anlayışa dair bir tartışmaya yer verilmiştir. Bir başka tutum çalışması örneği ise Özge Şensoy Bahar (2014b) annelerin çocuk işçiliğine dair tutumlarını ele aldığı çalışmadır.

Toplumda, ailelerde, kamu ve işverenlerde çocuk işçiliğinin nasıl algılandığının araştırılması sorun olarak önceliklendirilmesi, denetleme ve izlemenin yanısıra etkin politikalar geliştirilmesi açısından da önemlidir. Bu sebeple algı oluşumunda büyük rol oynayan medya temsilleri ve algı çalışmaları geliştirilmesi gereken bir başlık olarak değerlendirilebilir.

Çocuk İşçiliğinin En Çok Çalışılan Biçimleri

2000 sonrası çocuk işçiliği yazını taradığımızda ağırlıklı olarak iki alanın çalışıldığını görmekteyiz. 2000 öncesindeki çalışmaların da ağırlıklı odağını oluşturan daha çok sanayi olarak iş kolunu belirleyebileceğimiz çıraklık bu alanda en çok çalışmanın yapıldığı alandır. İkincisi de sokakta çalışma ve mevsimlik tarımda çocuk işçiliğinin ağırlıklı ele alındığı en fazla riskin görüldüğü en kötü biçimde çocuk işçiliğidir. En kötü biçimde çocuk işçiliği; çalışma koşulları, demografi ve sosyo-ekonomik durum, eğitim ve sağlık açısından sonuçları çerçevesinde farklı boyutları ile ele almıştır (Küçükcalay vd., 2000; Dayıoğlu, 2006; Günöz, 2007; Karaman ve Özçalık, 2007; Kurnaz, 2007; Erbay, 2008, Tor, 2010; Erbay, 2013; Öncü vd., 2013; Kulaksız, 2014; Sensoy, 2014b; Barışık vd., 2016; Uyan Semerci vd., 2017; Uyan Semerci ve Erdoğan, 2017; Lordoğlu, 2017; Çöpoğlu, 2018a; 2018b).

Çıraklık Üzerine Olan Çalışmalar

Çocuk işçiliği alanındaki görgül çalışmaların büyük bir kısmının çıraklara odaklandığının altının çizilmesi gerekmektedir. Fişek (1979; 1982, 1987); Lordoğlu ve Baştaymaz (1982) ve Erder ve Lordoğlu (1993) çırakların çalışma koşullarına odaklanmış ve bu konudaki analitik çerçeveyi oluşturmuş öncü çalışmalar olarak belirtilmelidir. Yakın dönemli çalışmalardan Duyar ve Özener (2003); Öncü ve diğerleri (2012); Duyar (2013); Salı ve Köksal Akyol (2014); Akpınar ve Gün (2016) ve İçli ve Bağış (2018) çırakların fiziksel ve ruhsal sağlık durumlarını, çalışma koşullarını, çalışmaya iten sebepleri araştırmak amacıyla çoğunluğu Mesleki Eğitim Merkezleri (MEM) odaklı olan görgül çalışmalar olarak ön plana çıkmaktadır. Çalışmalar daha çok küçük ve orta büyüklükteki sanayi işyerlerinde yürütülmektedir. “Formel” çırakların eğitimlerine devam edebiliyor olmaları onların çalışan çocukların karşı karşıya kaldığı en önemli risklerden biri olan eğitimden dışlanmaları bağlamında farklı bir konuma yerleştirir.

MEM'e devam eden çocuklarla, farklı konulara odaklanan çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmaların bir kısmı çıraklık eğitiminin yasal düzenlemelere aykırı olacak şekilde yasak olan çocuk işçiliğine nasıl dönüştüğünü göstermiştir. Örneğin, Öncü vd. (2013) çalışması 595 çırakla yaptıkları anket çalışması üzerinden yasal düzenlemeleri olmasına rağmen çırakların da ihmal ve istismarla karşı karşıya olduğunu göstermiştir. Aynı ekibin 2012'deki makaleleri ise aile içi istismara odaklanmıştır. Göl (2016) “Sanayi Sitesinde Çalışan Çocuk ve Genç İşçilerin Çalışma Koşulları ile Sağlık Kurumları ve Sağlığın Önemi Algılarının Değerlendirilmesi” başlıklı çalışmasında çocuk ve genç işçilerin havalandırması, ısıtması ve aydınlatması yetersiz ortamlarda, düşük ücretlerle, uzun saatler çalıştıkları belirlenmiş, sağlıklı olmayı önemli bir değer olarak görmedikleri saptanmıştır. İçli ve Bağış (2018) Denizli 14-18 yaş aralığında MEM'e devam eden çocuklarla 348 anket, 40 mülakat yapmış, sahadaki durumu detaylı bir biçimde

yansıtmaya çalışmıştır. İkizoğlu vd. (2007), Çıraklık Eğitim Merkezi'ne devam eden 14-18 yaş arası 125 erkek çocukla sorunlarını ve geleceğe ilişkin beklentilerini umutsuzluk ölçeği üzerinden değerlendirmiştir. Büken ve Büken (2013) çalışma süreleri, ücretler ve çalışan çocuğun kabullenilmiş istismarını 34'ü kız 580 çırakla yaptıkları çalışmada ele almıştır. Kayhan (2012) da Uluslararası Çocuk İşçiliğini Ortadan Kaldırma Programı ILO/IPEC deneyimi ışığında sanayide otomotiv sektöründe çalışan çocukların sorunlarına odaklanırken, Hıdıroğlu vd. (2016) bir sanayi kompleksinde çalışan çocukların aile içi şiddete maruz kalmalarını ele almıştır.

Çıraklık alanında üretilen bu çalışmalar, yasal olarak düzenlenmiş ve eğitimle beraber kurgulanan çocuğun çalışması durumunun bile çoğu kez var olan çalışma koşulları içinde çocuğun hem bugünü hem de sağlıklı gelişimini engelleyen bir duruma döndüğünü göstermektedir. Bu alanda da özellikle verilen eğitim başta olmak üzere çocuklar açısından durumun nasıl deneyimlendiğini bütün boyutları ile ele alan çalışmalara ihtiyaç vardır.

En Kötü Biçimi ile Çocuk İşçiliği

En kötü biçimi ile çocuk işçiliği de yazında görece daha çok çalışılmış bir alandır. Türkiye'de çocuk işçiliğinin en aşırı köleliğe yakın olarak tanımladıkları iki biçimi ele aldıkları makalede, Değirmencioğlu vd. (2008) Kuzeybatı Anadolu'da (Bafra ve Alaçam'daki çocuk pazarlarını) çocuk kiralama ve şehre zorla getirilen çocukların yasadışı hareket eden çetelerin içine yerleştirilmesi örneğini yoksulluk ve zorunlu iç göçle ilişkilendirmiştir.

En kötü biçimde çocuk işçiliği olarak tanımlanan mevsimlik tarım alanındaki çocuk işçiliği görece yoğun olarak birçok farklı boyutunu ele alacak şekilde çalışılmıştır (Kalkınma Atölyesi, 2012; 2014; 2018a; 2018b; Artar, 2014; Uyan Semerci vd., 2014; Uyan Semerci ve Erdoğan, 2017; Dedeoğlu ve Bayraktar, 2019). Mevsimlik tarım alanında hem içinde bulunulan barınma ve yolculuk koşullarının çocuklar için uygunsuzluğunu yasal açıdan ele alan (Davran vd., 2014; Gülçubuk, 2012; sağlık alanında değerlendiren (Şimşek ve Koruk, 2011); ergenlerde yaşam kalitesi düzeyi ve sorun davranışlarını tartışan (Havlioğlu ve Koruk, 2013); eğitim alanındaki problemlere odaklanan (Sevinç ve Sevinç, 2012); farklı bölgelere dair çalışmaları içeren (Lordoğlu ve Etiler, 2014); sosyal dışlanma açısından (Geçgin 2017) ve ekolojik sistem analizinden yararlanarak mevsimlik tarım sürecinin içindeki çocukların durumunu tartışan (Kaynakçı ve Mesutoğlu, 2018) makaleler de vardır.

Sokakta çalışma da yine en kötü biçimiyle çocuk işçiliği olarak tanımlanmaktadır. Sokakta çalışan çocuklara dair de ilgili yazında farklı illere odaklanan çalışmalarla görece olarak sayıca fazladır (Karatay, 2000; Akşit vd., 2001; Şişman, 2006; Türkmen vd., 2004; Şişman, 2006; Acar, 2010; Altuntaş, 2003; Yılmaz vd., 2013; Kucur, 2016; Güngör ve Erdurak, 2016; Küçükali, 2016). Bu çalışmalar hem sokakta çalışan ve bazı durumlarda sokakta yaşayan çocukların karşılaştıkları riskleri ele almaktadır.

Küntay, İstanbul'daki en dezavantajlı çocukları ele aldığı çalışmasında, Emniyet Müdürlüğü'nün değişik birimlerinden sosyal araştırmada elde edilen veriler üzerinden sokaktaki çocuklar; sokakta yaşayan çocuklar; ticari seks işçisi çocuklar ve suça sürüklenen çocukların durumunu ele almış ve özellikle ortak bir nokta olarak aile ortamındaki problemlerin yol açtığını tespit etmiştir (2017). Kızmaz ve Bilgin (2010) ise Diyarbakır kent merkezinde sokakta çalışan ve kısmen sokakta yaşayan çocuklar ve suç konusu ele almıştır. Bilgin 347 erkek ve 53 kız olmak üzere 400 çocukla yine Diyarbakır'da yaptığı çalışmada sokakta çalışan çocukları bekleyen riskler tehlikelere odaklanmıştır (2012). Karaođlan vd. (2012) çalışması ise İç Anadolu'da bir ili ele alarak nicel bir çalışmayla sokakta çalışan çocukların yaşam koşullarını ele almaktadır. Benzer bir çalışma Ankara'da sokakta çalıştırılan çocuklarla nitel bir araştırma yapan Cüce'nin makalesidir. Cüce, ekonomik yardımın ve eğitime devamın sokakta çalışmayı önleme açısından gerekli olduğu belirtmiştir (2017). Yine Ankara'da Altındağ'da nitel bir araştırmada sokakta çalışan çocukların eğitim ihtiyacı ele alınmıştır, çoğunluğu yine erkek olan eğitime devam edip, sokakta çalışan 86 çocukla yapılan çalışmada eğitime dair ihtiyaçları sıralanmıştır. "Düzce İlinde Sokakta Çalışan Çocukların Eğitime Bakış Açısı ve Beklentileri" başlıklı çalışmalarında Cangür vd. (2013) ayrıca Kara ve Çalık (2014) sokakta çalışan çocukların eğitim ihtiyaçlarını ele almıştır. Bu alanda karşılaştırmalı bir çalışma yapan Yılmaz vd. sokakta çalışan ve çalışmayan iki grup çocuğun Sosyal Bilgiler programındaki değerlere ilişkin algılarını karşılaştırmışlardır (2013). Benzer bir karşılaştırma Malatya'da medyanın etkisine dair çalışan ve okuyan gençlik üzerine de yapılmıştır (Kocadaş ve Kılıç 2017).

Kara Keskinlik vd. (2012). Ankara'da Hatipoğlu'da sokakta çalışan çocukları sosyal hizmet bağlamında ele almıştır. Sokakta çalıştırılan çocukların fiziksel ve ruhsal sağlığına odaklanan çalışmalar da bu alana önemli bir katkı sunmaktadır. Sokakta çalışan çocukların psikolojik durumuna odaklanan Durualp vd.'nin çalışması ise Çankırı'da yaşlarına göre çok ağır sorumluluklar altına giren çocukların depresyon durumlarına bakmıştır (2010), Aydın vd. (2015) Urfa'da 136 çocukla yürüttükleri çalışmada sokakta çalışan çocukların depresyon durumlarını ele almıştır. Yine Çankırı'da Koyun ve Çiçekoğlu'nun çalışması hem sokakta çalışan çocuklar hem de annelerinin sağlık durumuna odaklanmıştır (2011). Kömürcü ve Aşşar Negiz (2016) çalışması Isparta'da sokakta çalıştırılan çocukların durumunu ele almaktadır. Sevinç vd. tarafından yazılan "Şanlıurfa Semt Pazarlarında Taşıyıcılık Yapan Çocuk İşçiler" (2014) başlıklı makalede ele alınan el arabasıyla taşıyıcılık yapan 104 çocuğun verilerine baktığımızda 7 yaşına kadar küçük yaştan çocuğun varlığı ve yaş ortalamasının 10.89 olması dikkat çekicidir. Araştırmaya katılan çocukların yüzde 78'i 6 yaş civarındayken çalışmaya başladığını belirtmiştir. Bir başka önemli bulgu yarısının sigara kullandığını belirtmiş olmasıdır.

"Sokakta Çalışan Çocukların Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentileri" başlıklı makalesinde Şişman (2006) Eskişehir il merkezinde 185'i erkek toplam 198 çocukla anket çalışmasının sonuçlarını aktarmıştır. Çalışma, ilgili yazını iyi bir

biçimde tararken, 14 yaş ve altına odaklanan çalışmanın metodolojisine dair de detaylı bilgi aktarır.

Çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri tüm çocuklar için yasak olmasına rağmen özellikle mevsimlik tarım alanındaki araştırmaların bize gösterdiği bazı bölgelerde 14-15 yaş üzerinde çocuklar çocuk olarak görülmemekte ve tarlada mevsimlik tarım sürecinin içinde çoğunlukla aileleri ile birlikte yoğun olarak çalışmaktadırlar. Bu durum başta ele aldığımız, konuyu hukuksal çerçeveden ele alan çalışmaların aktardığı yasal durumla, yapılan saha araştırmalarının bize gösterdiği çocuk işçiliği saha deneyimleri arasındaki uçurumu göstermektedir.

Yeni Çalışma Alanları ve Suriyeli Çocuklar

Medya sektöründe çocukların çalışması Türkiye'de ilgili yazında yeni bir alan olarak çalışmaya başlanmıştır. Bakım, belki de en eski ev içi emek olarak insanlık tarihi boyunca var iken özellikle toplumsal cinsiyet boyutunun çok yoğun olduğu bu alan çocuk işçiliği yazınında yeni yeni çalışmaya başlanmıştır. Bu alanların dışında merdivenaltı atölyelerde çalışan çocukların durumuna dair çalışmaların artmasına ihtiyaç vardır. Son olarak da bu bölümde Suriye'den gelen çocukların çalışma durumları ve koşullarına ele alan çalışmalar aktarılacaktır.

Az sayıda da olsa medyada çocuk işçiliğinin nasıl yer aldığı ve medya sektöründe çocuk işçiliği çalışmalarına rastlanmaktadır. Yılmaz'ın 2014 tarihli çalışması çocuk işçiliğinin yeni formu olarak çocuk oyunculara odaklanmaktadır. Çocuk işçiliğinin olduğu diğer sektörler gibi uzun set saatleri gibi bu sektörün sorunları burada çalışan çocuklar açısından da durumu daha da riskli hale getirmektedir. Değirmencioglu da medyada çocuk emeği ve reklamların çocuk işçilerine dair bir makale yazmıştır (2010). Bu alan sosyal medyayı da içerecek şekilde çalışılması ve tartışılması gereken, çocuğun üstün yararı açısından değerlendirilip, çocuğun başta ruh sağlığı olmak üzere korunması açısından geliştirilmesi gereken bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ev içi bakım yükü, ev içi parça başı üretim (Başak Kültür ve Sanat Vakfı, 2017) gibi alanlarda yukarıda da belirtildiği üzere çok sınırlı çalışma vardır. Feminist yazında da görünmez emek olduğu vurgulanan bakım yükünün, özellikle kız çocukları açısından çocuğa uygun olmayan ağır sorumlulukları bu alanı hem görünür kılmayı hem de çocuğun bugünü ve gelişimi açısından risklerini ele almayı gerekli kılar.

Benzer bir biçimde başta tekstil ve ayakkabı olmak üzere merdiven altı atölyelerdeki çocuk işçiliğine dair var olan çalışmaların sayısının artması ve buradaki durumun tüm boyutları ile ele alınması ve önlenmesi açısından gereklidir. Bu çerçevede şu an Türkiye'de en kırılgan çocuk grubunu oluşturan Suriyeli çocukların çocuk işçiliği bağlamında durumuna odaklanan çalışmaların ilgili yazına katkı sunduğu söylenebilir.

Türkiye'de Suriyeli çocukların durumunu ele alan çalışmaların sayısı da her geçen gün artmaktadır (Atasü, 2012; Save the Children ve UNICEF, 2015; Tüzün, 2017; UNICEF, 2016; Afanasieva, 2016; Akpınar, 2017; Uyan-Semerci ve Erdoğan, 2018). Sayıları 3 milyon 700 bini bulan geçici koruma statüsündeki Suriyeli ile, şu an Türkiye, dünyada en fazla sayıda mülteciyi barındırmaktadır. Bu sayının yarısından fazlası 18 yaş altı ve içinde yaşadıkları koşullar çerçevesinde oldukça risk altındadır. Türkiye'de var olan yapısal eşitsizlikler ve eğitime erişim ve devamlılık sorunlarını da düşündükçe detaylı olarak incelenmesi, çalışması gereken bir grubu oluşturmaktadır (Demiral ve Demir, 2016; Yalçın, 2016; UNICEF, 2016). İlgili yazında Suriyeli çocuklar ve çocuk işçiliği ile ilgili makalelere baktığımızda farklı illerde çoğunlukla bir sektör ya da bir mekana odaklanan çalışmalar görmektediriz. Örneğin bu çalışmalardan biri olarak Kireçdağ (2017), çalışmasında konuyu Antakya ilçesinde bir alan araştırması üzerinden farklı sektörlerde çalışan 50 Suriyeli çocukla yaptıkları araştırma verileri ışığında ele almaktadır. Eğitime erişimdeki sorunlar ve ucuz emeğe dair vurgular diğer çalışmalarla da örtüşmektedir. Harunoğulları (2016) ise Kilis örneğinde 62 çocuk işçi ile veri toplamıştır. Özellikle yoksulluk, ebeveyn işsizliği ve hanehalkının kalabalık olmasının aileye destek olma isteğine ve buna bağlı olarak da çocuk işçiliğine yol açtığı belirtilmiştir. Her iki çalışmada da kız çocuklar yer alsa da ağırlıklı olarak erkek çocuklarla görüşülmüştür. Artan vd. (2018) İstanbul Bağcılar'daki tekstil atölyelerinde çalışan Suriyeli çocuklarla yaptıkları çalışmada 15 yaş ve altı 35 çocuk ile görüşerek, risk altındaki bu çocukların durumunu aktarmışlardır. Bahadır ve Uçku, İzmir'de 6-17 yaş arasında 164 Suriyeli çocuk ile yaptıkları çalışmada çocuk işçilerin çalışma durumlarına ve koşullarına odaklanmışlardır (2016). Lordoğlu ve Aslan (2018) 2017 yılı Urfa; Mardin ve İstanbul'da 165 çocukla yaptıkları çalışmada çocuk işçiliğinin çocuklara uygun olmayan farklı boyutlarını ele almaktadır. Sallan Gül vd. (2019) sanayi ve hizmet sektöründe Suriyeli mülteci işçi çocuklarla yaptıkları çalışmada da çalıştıkları alanlarda yaşanan durumu detayları aktarmışlardır.

Yukarıda ele aldığımız yazın birçok açıdan çocuk işçiliğini ele almakla beraber göstermeye çalıştığımız gibi ücretsiz yapılan ve özellikle kız çocuklarının üzerindeki evde bakım ve iş yükleri; evde parça başı işler; merdiven altı atölyelerdeki çocuk işçiliği oldukça sınırlı bir biçimde çalışılmıştır. Sonuç bölümünde de ele alacağımız üzere birçok çalışma, saha bulguları ile bu alanda geliştirilecek politikalara önemli bir katkı sunmaktadır. Ancak yine belirtilmesi gerekir ki çalışmaların birçoğu belli bir disiplin içinden yaklaşırken, çocuk hakları ve çocuğun üstün yararı perspektifine ve bu alandaki metodolojik ve etik yaklaşımlara yeteri kadar önem vermemiştir. Bu bağlamda makalenin son kısmında yukarıda ele alınan yazına çocuğun iyi olma hali yaklaşımı açısından bakılarak, çocuk işçiliğinin farklı biçimlerini hangi sorularla ele alındığında risklerin daha net ortaya çıktığı aktarılacaktır.

Çocuğun İyi Olma Hali Açısından Çocuk İşçiliğinin Risklerini Saptamak

Yukarıda ele aldığımız ilgili yazında çocuk işçiliği yasal tanımlarda da ifade edilen sınıflamalar, yazında odaklanılan farklı çocuk işçiliği biçimleri ile ele alınmıştır. Bazı çalışmalar sadece eğitim, sağlık alanındaki sonuçlarına odaklanırken, bazı çalışmalar ise mekânsal olarak bir çalışma yeri, özellikle kentte bir ilçe, mahalle ya da sanayi sitesine odaklanarak oradaki sahayı detaylı yansıtmaya çalışmıştır. Hem bu çalışmalardan hem de kendi saha deneyimimizden de yararlanarak makalenin bu son bölümünde geliştireceğimiz sorular çerçevesinde çocuk işçiliğinin tanımında yer alan “çocuğun çocukluğunu yaşamasına engel olan; fiziksel, bilişsel ve ruhsal olarak sağlıklı gelişimini zedeleyen her aktivite” ifadesini somutlaştırmaya çalışmak hedeftir.

1981 yılında Rodgers ve Standing, çocukların çalıştıkları işleri şu şekilde tasnif etmiştir: 1) Temizlik, yemek pişirme, çocuk bakımı vb. işleri içeren Ev İşleri; 2) aile bütçesine katkı sağlamak amacıyla yapılan ücretsiz işlerden oluşan Ev İş Olmayan Ücretsiz İşler; 3) Ailelerin borç karşılığı kiraladığı çocukları içeren Bağımlı ya da Sözleşmeli İşçilik ve 4) Mal ya da para karşılığında çocuğun çalıştırılmasını içeren Ücretli İşçilik ve 5) İşportacılık, çöp toplayıcılığı, dilencilik ve benzeri diğer illegal faaliyetleri içeren Marjinal Faaliyetler (s.2-8). Bu sınıflama hala birçok açıdan geçerli bir sınıflamadır. Yukarıda özetlenen yazında ele alınan birçok çalışma bu şekilde bir çerçeveye yerleşebilir. Ancak özellikle çocukların riskleri açısından değerlendirmek için yeterli değildir.

Türkiye’de 1989 yılında Ankara’da düzenlenen 1990’ların Çocuk Politikası Ulusal Kongresi’nde “tam-zamanlı çalışan çocuklar, yarı-zamanlı çalışan çocuklar (yalnızca okulların tatil olduğu yaz aylarında çalışanlar, okul-dışı zamanlarda çalışanlar), çalışmayan öğrenciler, hem çalışmayan hem de öğrenimlerini sürdürmeyen çocuklar” şeklinde bir tasnif geliştirilmiştir (Fişek 1998). Bu sınıflama ise çalışılan işin niteliklerini göz ardı etmektedir. Mangır (1992) ise çalışan çocukları tasnif ederken çocukları sosyal ve hukuki statülerine göre üçe ayırmaktadır: 1) işçi statüsünde çalışan çocuklar, 2) yasal olarak çırak statüsünde çalışan çocuklar ve 3) sokakta çalışan çocuklar (s.3). Bu tanım ücretsiz ev işçiliği, ücretsiz aile işçiliği ve benzeri alt kırılmaları göz ardı ettiğinden yetersiz kalmaktadır. Erder, 2005 tarihli bir yazısında tasnifteki muğlaklıktan yola çıkarak çalışan çocukları; 1) ekmek parası için çalışan mutlak yoksullar; 2) meslek arayan çıraklar; 3) yeni çocuk işçiler: 4) kız çocukları ve okulda başarısız çocuklar olmak üzere tasnif etmeye çalışmıştır.

Farklı ülkelerde yürütülen saha çalışmalarından yararlanarak UNICEF’in çocuğun ailesiyle ilişkisini göz önünde tutarak yaptığı sokakta çalışan çocuklara dair detaylı tasnifi aşağıdaki şekildedir: Grup 1: Aileleriyle sürekli ilişki içerisinde olan çocuklar “sokakta çalışan çocuklardır”; her ne kadar günlerini sokakta çalışarak geçirseler de bu çocuklar, ailelerinin koruması ve denetimi altındadırlar. Grup 2: Aileleriyle seyrek olarak ilişki kuran “sokaktaki çocuklardır”. Bu çocukların aile

bağları zayıftır, ancak yine de tamamen kopmamıştır. Aile kavramı, bu çocuklar için halen anlamlıdır. Gününü sokakta bir şeyler satarak ya da dolaşarak geçirirler, ancak yine de çoğu zaman geceleri evlerinde dönerler. Grup 3: Aileleriyle ilişkileri tamamen kopmuş “sokakların (sokağın) çocuklarıdır.” Genel olarak toplumun en yoksul kesiminden gelmiş ve aileleri parçalanmış çocuklardır. Ailelerinden bir şekilde ayrılmış olan bu çocuklar günlerinin tamamını sokaklarda geçirirler ve tam anlamıyla “sokağın çocuklarıdır” (Kucur, 2016:59). Bu ayrımın çalışan çocukların /çocuk işçiliğinin bir boyutunu açıklamakta yararlı olacağı açıktır, ancak diğer boyutları göz ardı ettiği için eksik kalacaktır.

Bu nedenle aşağıda çocuk işçiliklerinin çocuğun maruz kaldığı riskler açısından ele almaya ve çocuğun iyi olma hali perspektifinden çok boyutlu olarak değerlendirilmesine imkan sağlayacak temel sorular önerilecektir. Çocuk işçiliğinin farklılıkları yok sayılır ve çocuk işçiliği tek boyutlu bir sorun olarak algılanırsa, çocuk işçiliğine ve risklere karşı geliştirilecek politikalar da eksik kalacaktır. Bu noktada yasal durum ile sahada var olan durum arasındaki uyumsuzluk, yasal olamayan çocuk çalışmasının ne tür riskleri yarattığı böylelikle tüm boyutları ile yansıtılabilir.

Farklılıkların iş kollarına göre sıralandığı ancak tüm iş kollarının aynı oranda temsil edilmediği bir yazından bahsettiğimiz söylenebilir. İş kolları doğal olarak önemli bir tasniftir, çocukların yaptığı iş bu alanda risklerin tespiti için ilk temel soru olarak formüle edilmelidir. “Çocuk hangi iş kolundadır?” Bu ilk veri olarak belirtilmeli ve bunun yol açtığı riskler ele alınmalıdır. Ancak sadece iş kolu yeterli değildir. Tam olarak çocuğun o iş kolunda ne iş yaptığı tespit edilmelidir. Risk açısından yapılan iş başta fiziksel ve ruhsal sağlığı ve gelişimi olmak üzere yaşına uygun mudur? Bu noktada yukarıda da ele alınan sokakta çalışma, mevsimlik tarım gibi en kötü biçimde çocuk işçiliği dışında örneğin daha az çalışılmış ve görece daha az riskli görülen ev içi emek ele alındığında da hasta bakımı ya da küçük kardeş bakımı gibi aslında yetişkin için bir kişi için bile ağır yük olan bakım çocuğun iyi olma halini ciddi bir biçimde tehdit eder. Bu noktada bir iş koluna odaklanarak, o iş kolunun altındaki farklı çocuk işçiliği biçimleri riskler açısından değerlendirilebilir.

İş kolu ile ilişkili olarak ne tür bir ortamda çalışıldığı da çok temel bir konu olarak ele alınmalıdır. Çalışma ne tür bir mekanda gerçekleştirilmektedir? Bu ortam çocuk açısından ne tür riskler içermektedir? Sıcak, soğuk, rutubet, koku, kesici aletler, tehlikeli makineler gibi birçok nokta çocuğun iyi olma halini tehdit eder. Çocuk hangi araçlarla ya da hangi malzemelerle çalışmaktadır? Ayakkabı üretiminde kullanılan malzemeler; tarımda kullanılan ilaçlar; küçük ve orta ölçekli işletmelerde kullanılan makineler çocukların sağlığı ve gelişimi açısından tehdit oluşturur. Çocuk ölümleri, sakatlanmalar ve çocuk gelişimine engel durumları içeren iş kazaları, Ahmet Yıldız vakasından da bildiğimiz üzere², olduğundan başka türlü

² 14 Mart 2013 yılında 13 yaşında olan Ahmet Yıldız, ruhsatsız bir işyerinde, kaçak olarak

yansıtılabilmektedir. Özellikle yasadışı olan bir durumdaki çocuk işçiliği durumunda bir kazadan bahsetmek, bunu tespit etmek çok zordur.

Çalışma süresinin ne kadar olduğu ve zaman kullanımı da çocuğun iyi olma hali açısından çok önemlidir. Eğitime devam edebilir şekilde ve ders çalışma ve oyun gibi faaliyetlerini yapabildiği bir çalışma koşulu ile zaman kontrolünün tamamen işyeri tarafından denetlendiği bir çalışma çocuk için eğitim başta olmak üzere birçok alanda çocuğun iyi olma halini tehdit eder. Yorgunluk ya da başka bir sebepten bırakmak istediğinde, devam ettirilme konusunda baskı ne düzeyde ve ne şiddette vardır? Eğitim hayatına devam edebilmekte midir? Bu bağlamda yine sadece dükkan, tarla ya da küçük ve orta ölçekli işyeri düşünülmemeli, örneğin babası ile her gün pazara giden bir çocuk da okula devam edememe ya da devam etmeyi başardığında bile geriye kalan tüm zamanını pazarda geçiriyorsa okuldan kopma riski altındadır.. Benzer bir biçimde evde bakım yükünü üstlenen kız çocukları okula gidiyor olsalar bile aslında ev içinde üstlendikleri sorumluluklarla “çifte mesai” yapmakta ve oyun hakkı başta olmak üzere çocuk haklarına erişememektedir. Çocuk işçiliğinin yarattığı riskler açısından zaman önemli bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuk işçiliğinin içindeki bir çocuğun 24 saatini düşünmek, karşı karşıya olduğu riskleri göstermek açısından önemli bir araç olabilir.

İlişkiler olarak baktığımızda da aile çok temel bir nokta olarak karşımıza çıkar; yapılan iş aileyle beraber midir? Mekandan bağımsız yani ev, tarla, pazar ya da dükkanda ailenin yanında mı çalışılmakta ya da birinin yanında mı çalışılmaktadır? Yukarıda aktarmaya çalıştığımız gibi ailenin yanında çalışmak çocuğun daha iyi bir durumda olduğunu garanti etmez ama çocuk işçiliği bağlamında aileyle beraber parça başı, mevsimlik tarım ya da pazarda, dükkanda çalışmakla başka bir patron, usta, ustabaşı ya da elçinin yanında çalışmak farklıdır. Bu bağlamda çocuk işçiliği çalışmalarında yeterince ele alınmayan bir başlık olarak çocuk işçiliği yapan bir

çalıştırılırken daha hızlı çalışsın diye güvenlik sensörü kapatılmış pres makinesine sıkışarak öldü. Ahmet Yıldız'ı hastaneye götüren iş yeri sahibi doktorlara çocuğun trafik kazası geçirdiğini söyledi. Ancak doktorun olayın trafik kazası olmadığını fark etmesi üzerine durum savcılığa bildirildi. Bilirkişi raporunda yüzde 100 kusurlu bulunan işveren Ali Koç tutuklandı. Adana Adliyesi'ndeki ikinci duruşmada, davaya şikayetçi sıfatıyla katılan Ahmet Yıldız'ın babası maddi ve manevi zararlarının karşılandığını söyleyerek tüm şikayetlerinden vazgeçti. 21 Haziran 2013'teki duruşmada ise mahkeme, toplanması gereken deliller büyük ölçüde toplandığı için işyeri sahibinin tahliyesine karar verdi. 9 Ekim 2013'te dava işveren Ali Koç'u taksirle öldürme suçundan beş yıllık hapis cezası alması ile sonuçlandı. Ancak bu ceza duruşmalardaki iyi hali nedeniyle 6'da 1 oranında indirim yapılarak 4 yıl 2 aylık hapis cezasına ve sanığın aile ve meslek sahibi olması, eylemin 'kusurlu' eylem sayılması ve pişmanlık durumu nedeniyle günlük 20 lira üzerinden 30 bin 40 lira adli para cezasına çevrildi. İşveren Koç'un bu cezayı 24 aylık taksitler halinde ödemesi kararlaştırıldı. (<https://m.bianet.org/bianet/cocuk/160150-ahmet-yildiz-turkiye-de-adaletin-ve-cocuk-isciliginin-ozeti>)

çocuğun ilişkilerinin tüm boyutu düşünmelidir. Öznel iyi olma hali özellikle çocuğun hem bugünü hem de sağlıklı gelişimi açısından olumlu ilişkilerin önemini göstermiştir.

Çalışma karşılığı ücret alınıp alınmadığı da önemli bir sorudur. Özellikle yasal olarak çalışabilir yaşta olan çocuklar için gerekli sözleşmeler, iş güvenliği ve sağlık denetimi de başta olmak üzere kuralların işlerliği sorgulanmalıdır. MEM başta olmak üzere eğitim sürecinin bir parçası olarak “çırak” olarak tanımlanan ve denetlenen, yasal kurallara uygun bir biçimde mi çocuğun çalışması gerçekleşir? Bu noktada enformel ekonominin yaygınlığı belirtilmelidir. İş sözleşmesi; sağlık kontrolü; sosyal güvenlik ve çalışma saatleri gibi 15 yaş üstü çocukların çalışma şartlarını belirleyen kurallar çalışma koşullarının enformelliği içinde çoğu zaman hiçbir çalışana uygulanmadığı için çocuklara da uygulanmamaktadır. Bu bağlamda belli bir iş kolu altındaki çalışma koşulları ile çocuk işçilerin durumlarını ilişkilendiren çalışmalara da ihtiyaç vardır. Örneğin tekstil sektöründe tedarik zincirindeki çalışma koşulları ve kayıtdışılık ele alınırken, çocuk işçilerin durumunu da ele almak, gözardı edilen üretim ve piyasa koşullarının bu sorunun devamına olan etkisine dair detayları aktarması açısından önemlidir.

Çocuk işçiliği; çalışılan iş kolu ve bu iş kolunda yapılan iş, işin mekanı ve maruz kalınan hammadde, malzeme, makina ve teçhizat; zaman kullanımı ve ailenin olup olmaması da dahil olmak üzere nasıl bir ilişki ağı içinde olduğu her bir çocuğun iyi olma haline odaklandığımız bir perspektifte var olan riskleri göstermek açısından değerlidir. Bu noktada yukarıda aktarılmaya çalışıldığı gibi kategorik olarak en kötü biçimi ile tanımlanmış olan çocuk işçiliği tüm çocuklar için riskli olarak kabul görmüş ve yasaklanmıştır. Ancak sahadan da bildiğimiz üzere bu yasak sahada var olan durum ile örtüşmemektedir. Bugüne dek yapılmış olan çalışmalar ve gelecekte yapılacak olan araştırmalar, var olan riskleri gösterdiği ölçüde hem var olan ihtiyacın karşılanmasına yönelik hem de gerekli yaptırımların yapılması için geliştirilecek politikalara bir temel sağlayabilir. Ayrıca burada önerdiğimiz sorular eşliğinde baktığımızda çocuk işçiliğinin daha az riskli görünen/ bazen görünmeyen biçimlerinin de çocuğun iyi olma hali çerçevesinden ele alındığında çocuk açısından nasıl ciddi sorunları içerdiği gösterilebilir.

Sonuç

2000 sonrası çocuk işçiliği üzerine olan akademik yayınları ele aldığımız bu makalede bu alandaki çalışmaların hem sayısının artmasına hem de özellikle yeteri kadar ele alınmayan alanlarının çalışılmasına dair bir ihtiyaç saptanmıştır. Bu noktada disiplinlerarası bir yaklaşımın gerekli ve önemli olduğu vurgulanmalıdır. Ancak tüm disiplinlerin “çocuğun üstün yararı” prensibi başta olmak üzere çocuk hakları ve çocuğun iyi olma hali perspektifini temel alan ve çocuklarla araştırma yaparken gereken etik yaklaşımları da gözetilen bir biçimde kurgulanması gerekmektedir. Çocuğa zarar vermeme etik prensibi korunarak, farklı disiplinler

kendi teorik çerçevelerinden konuyu ele alıyor olsa da mutlaka çocuk alanındaki teorik yaklaşımlarla çalışmalarını ilişkilendirmeleri gerekmektedir.

Bunun yanı sıra metodolojik olarak da çocuklarla yapılan çalışmalarda ebeveyn/yetişkin onayının yanı sıra anket, mülakat soruları gibi sahada uygulanan metodolojik araçların çocuk dostu, çocuk katılımını sağlıklı bir biçimde gerçekleştirecek şekilde ve çocuklara zarar vermeme ilkesi çerçevesinde planlanması gerekmektedir. Maalesef ilgili yazında bu konu çok az sayıda çalışmada ele alınmış, çocuk işçiliği ile ilgili sahada yapılan birçok çalışma çalışan çocukların tıpkı yaşamlarının diğer alanlarında da olduğu gibi “büyümüş” “yetişkin” şeklinde varsayım ile gerçekleştirilmiştir.

Bu noktada bu konuya dair bir farkındalık eksikliğinden bahsedilebilir. Birçok farklı disiplinden çoğu çalışmada araştırmacılar sorunun büyüklüğünü ve bu alanda bilgi üretmenin aciliyeti ve ihtiyacının farkında olarak bu çalışmaları yürütmüştür. Ancak çalıştıkları alanın öznesi olan “çocuk”la nasıl çalışılması gerektiğine dair hem metodolojik hem de etik kaygılara yeterince yer verilmemiştir. Oysa bu alanda hem uluslararası yazında hem de sınırlı da olsa Türkçe yazında yararlanabilecek kaynaklar mevcuttur. Bu alandaki çalışmaların bu hassasiyetlere dikkat ederek gerçekleştirilmesi hem çocuk katılımı ve çocuğun üstün yararı, hem de üretilen verinin sağlamlığı açısından önemlidir. Bu alana yeni giren farklı disiplinlerden uzmanların “çocuk hakları”, “çocuğun iyi olma hali” ve “çocuğun üstün yararı” gibi temel kavramları özümseyerek diğer disiplinlerdeki birikimleri bu alana taşımaları yararlı olacaktır. Çocuk işçiliğiyle mücadeledeki temel zorluklardan biri olan çok paydaşlılığı ancak böyle bir ortak dille, çocuğun üstün yararını önceliklendirmeyele çözebiliriz.

TÜİK verisi başta olmak üzere farklı araştırma teknikleriyle, çocuktan yetişkine süreçleri de takip ederek ciddi bir biçimde veri toplamak gerçekten önemli bir ihtiyaç olarak belirtilmelidir. Ayrıca medya sektöründeki çocuk emeğinin farklı biçimleri de dâhil olmak üzere çocuk ihmal ve istismarına yol açan tüm çocuk işçiliği alanları çalışılmalıdır. Veriler ne kadar düzgün ise çözüm için o kadar doğru adımlar atılabilir. Ancak bu adımların atılabilmesi için çocuk işçiliğiyle mücadelenin önceliklendirmesi gerekmektedir. Bu yüzden de bir başka vurgulanması gereken nokta çocuk işçiliği konusundaki “algı” ve “temsil” çalışmalarının önemidir. Kamu ve işveren de dâhil olmak üzere toplum düzeyinde bu konuyla ilgili algımızı sorgulamamız gerekmektedir.

Son bölümde de özellikle ele almaya çalıştığımız üzere çocuk işçiliğinin birçok farklı biçimi çocuğun iyi olma hali açısından hem bugünü hem de geleceği için birçok riski barındırır. Yukarıda önerilen çalışılan iş kolu ve bu iş kolunda yapılan iş, işin mekanı ve maruz kalınan hammadde, malzeme, makina ve teçhizat; zaman kullanımı ve ailenin olup olmaması da dahil olmak üzere nasıl bir ilişki ağı içinde olduğu soruları çerçevesinden çocuğun durumunu detaylı bir biçimde yansıtmaya çalışmak, çoğu zaman görünmeyen ya da görünmesi tercih edilmeyen ihmal ve istismarı gözler önüne sermeye yardımcı olabilir. Çocuk işçiliğini odağa

alan akademik çalışmalar sorunun büyüklüğü ve çok boyutluluğu açısından hem sayı hem de içerik açısından geliştirilmesi gereken bir durumdadır. Hem büyük resimde küresel düzeyde kapitalist üretim bağlamında hem de daha derinlemesine odaklanan durum tespiti çalışmaları ile sahanın detaylarına hakim olmamızı sağlayacak farklı disiplinlerden çalışmalara ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA:

- Acar, H. (2000) Working Children on the Streets and in the Service Sector, Basılmamış Tez, Ankara: Hacettepe University.
- Acar, H. (2010) “Children Working in the Streets and in the Service Sector in Turkey: A Comparative Study” **International Journal of Human Sciences**, 7(1), 1009-19.
- Acaroğlu, H. (2010) “An Empirical Approach about Some Important Features of Child Labor in Turkey”, **Business and Economic Horizons**, 3(3), 135-146.
- Afanasieva, D. (2016) *In Turkish Sweatshops, Syrian Children Sew to Survive*, Reuters Investigates, Special Report, <https://www.reuters.com/investigates/special-report/europe-migrants-turkey-children/> (09.07.2019)
- Akıllı, H. Ve Dirikoç, A. (2015) “Uydu Kent Nevşehir’de Göç Çocukları”. **İdealkent**, 6(17), 252-269.
- Akın, L. (2009) “Working Conditions of the Child Worker in Turkish Labour Law”, **Employ Responsibilities and Rights Journal**, 21(1), 53–67.
- Akpınar, T. (2017) “Türkiye’deki Suriyeli Mülteci Çocukların ve Kadınların Sosyal Politika Bağlamında Yaşadıkları Sorunlar”. **Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences**, 3(3), 16-29.
- Akpınar, T. ve Gün, S. (2016) “Testing the Human Capital Development Model: The Case of Apprenticeships in Turkey”, **International Journal of Training and Development**, 20(3), 214-223.
- Akşit, B., Karancı, N. ve Gündüz-Hoşgör, A. (2001) “Turkey Working Street Children in Three Metropolitan Cities: A Rapid Assessment”, **Investigating the Worst Forms of Child Labour**, 7, 1-88.
- Akyan, M. A. ve Atak, N. (2004) “Çankırı Sanayi Sitesinde Çalışan Çocuklar ve Çalışma Koşulları”, **Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası**, 57(03), 139-151.
- Akyüz, E. (2012) **Çocuk hukuku**, Ankara: Pegem Akademi.
- Altuntaş, B. (2003) **Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe: Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar**, İstanbul: İletişim.
- Altuntaş, O. ve Altınova, H. H. (2015) “Türkiye’de Risk Altındaki Çocukların Ana Akım Basında Temsili”, **Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi**, 3(2), 59-69.
- Ardıç Çobaner, A. (2015) “Çocuk Hakları Bağlamında Suriyeli Mülteci Çocukların Haberlerde Temsili”, **Marmara İletişim Dergisi**, 24, 27-54.
- Ardıç Çobaner, A. (2016) “Türkiye’de Çocuk İşçiliği Sorunu ve Haberlerde Suriyeli Çocuk İşçilerin İzini Sürmek”, **İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi**, 5(9), 13-49.
- Artan, T., Arıcı, A., Salduz, Ç., Güzel, G., ve Küskün, M. E. (2018) “Syrian Child Workers Working In Textile Workshops: A Field Research in Bağcılar, İstanbul”. **Türk Uygulamalı Sosyal Hizmet Dergisi**, 1(1), 51-61.

- Artar, M. (2014) **Mevsimlik Tarımda Çocuk Olmak**, Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 21.
- Atasü Topçuoğlu, R. (2012) **Türkiye’de Göçmen Çocukların Profili, Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Önerileri Hızlı Değerlendirme Araştırması**, Uluslararası Göç Ofisi (IOM).
http://www.turkey.iom.int/documents/Child/IOM_GocmenCocukRaporu_tr_03062013.pdf (09.07.2019)
- Avcı, Y. Y. (2017) “Mehmet Güler’in Kalemıyla Çocuk İşçiler”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, 9(1), 18-29.
- Avşar, Z. ve Öğütoğulları, E. (2012) “Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği Mücadele Stratejileri”, **SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi**, 2(1), 9-40.
- Aydın, D., Karaca Çiftçi, E., ve Karataş, H. (2015) “Determination of Depression States of Children Who Work in Streets”, **The Journal of Pediatric Research**, 2(1), 31-36.
- Aykaç, H. B. (2015) “Hukuksal Açıdan Çocuk ve Genç İşçiliği”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, 27(116), 335-386.
- Bahadır, H. ve Uçku, R. (2016) “İzmir’in bir Mahallesinde Yaşayan 6-17 Yaş Arasındaki Suriyeli Çocukların Çalışma Durumları ve Çalışma Durumlarını Etkileyen Etmenler”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi**, 30(3), 117-124.
- Bakırcı, K. (2002) “Child Labour and Legislation in Turkey”, **The International Journal of Children’s Rights**, 10(1), 55-72.
- Barışık, S., Ege, T ve Şimşek, T. (2016), “Türkiye’de Çocuk İşçiliği ve Ekonomik Etkileri”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 17(2), 161-179.
- Başak Kültür ve Sanat Vakfı (2017) “Bir çocuk hakkı ihlali: Ev içi çocuk işçiliği” İstanbul:
https://docs.wixstatic.com/ugd/085959_636046b08a594ea28d7658f64556b3b3.pdf (09.07.2019)
- Bekar, O. (2013) “Fırsat Eşitliği Bağlamında Orhan Kemal’in Eserlerindeki Çocuk İşçilerden İzler” Umut Vakfı Araştırma Merkezi, **IV. Hukukun Gençleri Sempozyumu**, “Edebiyat ve Hukuk”.
- Beltekin, N. ve Radmard, S. (2015) “Okul Çağındaki Çocukların İşçileşmesini Etkileyen Faktörler”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 12(1), 145-163.
- Ben-Arieh, A. (2010) “From Child Welfare to Children Well-being: The Child Indicator Perspective”, A. Ben Arieh, S. Phipps ve S. B. Kamerman (der.) **From Child Welfare to Child Well-being: An International Perspective on Knowledge in the Service of Policy Making**, 9-24, New York: Springer.
- Bilgin, R. (2009) “Diyarbakır'da Sokakta Çalışan Çocuklar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 8(27), 232-244.

- Bilgin, R. (2012) “Sokakta Çalışan Çocukları Bekleyen Risk ve Tehlikeler: Diyarbakır Örneği”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, 8(15), 79-96.
- Büken, E. ve Büken, B. (2013) “Çalışma Süreleri ve Ücretler Çalışan Çocuğun Kabul edilmiş İstismarı mı? Çıraklık Okullarında Yapılan Bir Çalışma”, **Adli Tıp Bülteni**, 18(2), 48-55.
- Bülent, Ş. ve Kahraman, F. (2012) “Oyun Hakkının Uzağında Yaşamak: Türkiye’de İçgöç ve Çocuk Emegi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 27, 167-189.
- Cangür, Ş., Furkan, K., İlhan, M., Özkaya, E. G., Tuğçe, U., Baykı, N., ve Ankaralı, H. (2013) “Düzce İlinde Sokakta Çalışan Çocukların Eğitime Bakış Açısı ve Beklentileri”, **Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, 3(2), 5-14.
- Cesur, E. (2006) “Çocukların Çalıştırılmasının Ekonomik Büyümeye Etkisi” (Doctoral dissertation), DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Cüce, S. (2017) “Sokakta Çalıştırılan Çocukların Karşılaştıkları Güçlükler Üzerine Nitel Bir Araştırma: Ankara Örneği”, **Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi**, 1(1), 35-47.
- Çatak, B. (2006) “Çocuk İşçiliği İçin Risk Faktörlerinin Belirlenmesi; Çocuk İşçi ve Okuyan Öğrencilerin Sağlık Durumlarının Karşılaştırılması” (Uzmanlık tezi), Pamukkale Üniversitesi.
- Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, (2004) Resmi Gazete, 25425.
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/04/20040406.htm#3>
(25.01.2018)
- Çöpoğlu, M. (2018a) “Bir Kısır Döngü: Dünyada ve Türkiye’de Çocuk İşçiliği ve İşsizlik”, **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 6(5), 671-685.
- Çöpoğlu, M. (2018b) “Türkiye’de Çocuk İşçiliği”, **Iğdır University Journal of Social Sciences**, 14, 357-398.
- Davran, M. K., Sevinç, M. R., ve Seçer, A. (2014) “Türkiye’de Mevsimlik Tarım İşçisi Çocuklar”, XI. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 1184-1192.
- Dayıoğlu, M. (2005) “Patterns of Chance in Child Labour in Schooling in Turkey: The Impact of Compulsory Schooling”, **Oxford Development Studies**, 33(2), 195-210.
- Dayıoğlu, M. (2006) “The Impact of Household Income on Child Labour in Urban Turkey”, **The Journal of Development Studies**, 42(6), 939-956.
- Dayıoğlu, M. (2008) “Mother’s and Children’s Employment in Turkey”, **The Journal of Developing Areas**, 42(1), 95-115.
- Dayıoğlu, M. ve Assaad, R. (2003) “The Determinants of Child Labor in Urban Turkey”, Economic Research Forum Working Papers Series, Working Paper, 0302, Cairo, Egypt.

- Dedeoğlu, S. (2018) “Tarımsal Üretimde Göçmen İşçiler: Yoksulluk Nöbetinden Yoksulların Rekabetine”, **Çalışma ve Toplum**, 56(1), 37-68.
- Dedeoğlu, S. ve Bayraktar, S. (2019) **Yoksulun Umudu Çocuk: Mevsimlik Tarım İşçisi Hanelerin Sosyo-Ekonomik Profili ve Çocuk İşçiliği Araştırması**, Ankara: Kalkınma Atölyesi.
- Değirmencioğlu, S. M. (2010) “Medyada Çocuk Emegi ve Reklamların Çocuk İşçileri”. K. İnal (der.), **Türkiye’de Çocuk Emegi**, 313-329, Ankara: Ütopya Yayıncılık.
- Değirmencioğlu, S. M., Acar, H. ve Acar Baykara, Y. (2008), “Extreme Forms of Child Labour in Turkey”, **Children & Society**, 22(3), 191-200.
- Demiral, Y. ve Demir, E. (2016) **Olgu Sunumu: Sığınmacılarda Çocuk İşçiliği. Savaş, Göç ve Sağlık**, Ankara: Türk Tabipleri Birliği Yayınları
- Dur, A. İ. B. ve Öztürk, M. (2017) “Türkiye’de ve Dünyada Çocuk İşçiliği ve Mücadele Politikaları: Sdü Myo Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”. **Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics ve Administrative Sciences**, 22(3), 613-635.
- Durualp, E., Karadut, T., Kul, G., Özen, E., ve Gül, D. (2010) “Sokakta Çalışan Çocuklarda Depresif Belirtiler”, **Anadolu Psikiyatri Dergisi**, 11, 161-168.
- Duyar, İ. (2013) “Çalış(tır)lan Çocuklarda Bedensel Yıpranmalar”, **İnsanbilim Dergisi**, 2(1), 1-14.
- Duyar, İ. (2017) “Çalıştırılan Çocukların Bedensel Gelişimi ve Sağlık Sorunları”, **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (Msg)**, 16(62-63), 65-73.
- Duyar, İ. ve Özener, B. (2003). **Çocuk işçiler: çarpık gelişen bedenler**, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Efe, H. ve Uluoğlu, S. A. (2015) “Dünyada Çocuk İşçiliğiyle Mücadelede Gelinek Nokta ve Geleceğe Dair Bazı Öngörüler”, **Eğitim Bilim Toplum**, 13(51), 46-72.
- Eğitim Reformu Girişimi (ERG). (2017) Bir Arada Yaşamı ve Geleceği Kapsayıcı Eğitimle İnşa Etmek, <https://indd.adobe.com/view/6066c857-843a-4d49-b7e9-77f635a950cf> (09.07.2019)
- Elçi, Ö. Ç., Yener, G., ve Ucku, R. (2007) “Working Conditions and Related Neuropsychiatric Problems among Shoemakers in Turkey: Do Child Workers Differ from Others?”, **Indian Journal of Occupational and Environmental Medicine**, 11(1), 9-14.
- Erbay, E. (2008) **Çocuk İşçi Olmak**, Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayınları.
- Erbay, E. (2013) “Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Büyük Resmi”, **Journal Of Society & Social Work**, 24(1), 157-167.
- Erder, S. ve Lordoğlu, K. (1993) **Geleneksel Çıraklıktan Çocuk Emegine** İstanbul:FES.
- Erder, S. (2005) “Çalışan çocuklar: çırak mı, işçi mi”, <http://www.sendikanet.org/tr/modules/news/article.php?storyid=947>.

- Erdoğan, E. ve Uyan Semerci, P. (2018) "Illegality in the Informal Labour Market: Findings from Pilot Research on Child Labour in Istanbul". **Research and Policy on Turkey**, 3(2), 138-154.
- Erdoğan, Ö. (t.y.) **Sokakta Çalışan Çocuklar Sorunu**, Ankara: İşçileri Bakanlığı Mülkiye Teftiş Kurulu Başkanlığı.
- Erdoğan, R. ve Ertaş, A. G. N. (2017) "Van Kentinde Çocuk İş Gücünün Mekânsal Analizi", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 5(41), 219-246.
- Ertürk, Y. ve M. Dayıoğlu (2004) **Gender, Education and Child Labour in Turkey** Cenevre: ILO.
- Esin, M. N., Bulduk, S. ve İnce, H. (2005) "Workrelated Risks and Health Problems of Working Children in Urban Istanbul, Turkey", **Journal of Occupational Health**, 47(5), 431-436.
- Fişek, A.G. (1979) "Çalışma Yaşamında Çocukların ve Gençlerin Korunması", **Çalışma Dergisi** (Ocak-Nisan).
- Fişek A.G. (1982) "Çocuk Sağlığı ve Çocuk Yaşamı", **Ajans Tüba İş-İşçi Çalışma Bülteni**, Yıl.7 Sayı 333.
- Fişek A.G. (1987) "Çocuk İşçilerde Beslenme ve Sağlık", **Toplum ve Hekim Dergisi**, Mar, Sayı 42.
- Fişek, A. G. (1998) "Türkiye'de Çocuk Emegi Çalışmalarına Genel Bakış "II. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi: Cumhuriyet'in 75 Yılında Türkiye'de Çocuk Ankara: A.Ü. Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi (www.gurhan.fisek.net).
- Geçgin, E. (2017) "Ankara-Polatlı Örneğinde Sosyal Dışlanma Açısından Mevsimlik Tarım İşçiliği", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1(1), 3-35.
- Gelegen, D. G. (2015) "Çocuk Emegi", **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (MSG)**, 2(6), 42-46.
- Goncu, A., Ozer, S., ve Ahioglu, N. (2009) Chapter 4 **Childhood in Turkey: Social Class and Gender Differences in Schooling, Labor and Play**, Childhood Studies and the Impact of Globalisation: Policies and Practices at Global and Local Levels, Abingdon: Routledge.
- Gökşen, F., Cemalcılar Z. ve Gürlesel C. F. (2006) **Türkiye'de İlköğretim Okullarında Okulu Terk ve İzlenmesi ile Önlenmesine Yönelik Politikalar**, İstanbul: AÇEV, KA-DER ve ERG.
- Göl, İ. (2016) "Sanayi Sitesinde Çalışan Çocuk ve Genç İşçilerin Çalışma Koşulları ile Sağlık Durumları ve Sağlığın Önemi Algılarının Değerlendirilmesi", **TAF Prev Med Bull**, 15(4), 347-353.
- Gülçubuk, B. (2012) "Tarımda Çocuk Emegi Sömürüsü ve Toplumsal Duyarlılık", **Çalışma ve Toplum**, 33(2), 75-94.
- Güloğlu, T., Korkmaz, A., ve Kıp, M. (2003) "Türkiye'de Kayıtdışı İstihdam Gerçeğine Bir Bakış", **Sosyal Siyaset Konferansları**, 45, 51-95.

- Gümrükçüoğlu, Y. (2014) “Mevzuatımızda Çocuk ve Genç İşçilerin Çalışma Yaşamında Korunmasına İlişkin Düzenlemelere Genel Bir Bakış”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, (15), 482-545.
- Gün, S. (2010). **Yoksulluk Döngüsü Bağlamında Sokakta Çalışan Çocuklar**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Güngör, F. ve Erdurak, A. (2016) “Çocuk Hakları ve Uygulama Stratejileri Bağlamında Sokakta Çalıştırılan Çocuklar”, **Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 6(12), 1-35.
- Günöz, M. (2007) **Türkiye’de Çocuk İşçiliği Sorunu ve Çözüm Önerileri** (Uzmanlık tezi), T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- Gürses, D. (2009) “An Analysis of Child Poverty and Social Policies in Turkey”, **Journal of Developing Societies**, 25(2), 209-227.
- Harunoğulları, M. (2016) “Suriyeli Sığınmacı Çocuk İşçiler ve Sorunları: Kilis Örneği”, **Göç Dergisi (GD)**, 3(1), 29-63.
- Hatipoğlu, B. (2009) **Yoksul Ailelerle Sosyal Hizmet: Sokakta Çalışan Çocuklar Örneği**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Havlioğlu, S. ve Koruk, İ. (2013) “Göçebe Mevsimlik Tarım İşçisi Ergenlerde Yaşam Kalitesi Düzeyi ve Sorun Davranışları Sıklığı”, **Türkiye Halk Sağlığı Dergisi**, 11(1), 11-22.
- Hayata Destek Derneği (2016) **Türkiye’de Çocuk İşçiliği Sorunu**, [https://www.hayatadestek.org/yayinlarimiz/Turkiyede Cocuk Isciligi Sorunu 2016.pdf](https://www.hayatadestek.org/yayinlarimiz/Turkiyede%20Cocuk%20Isciligi%20Sorumu%202016.pdf) (09.07.2019)
- Hıdıroğlu, S. Karavus, M., Tanrıöver, Ö., Salva, T., Lüleci, E., ve Herek, B. (2016) “Bir Sanayi Kompleksinde Çalışan Çocukların Aile İçi Şiddete Maruziyetleri ve İlgili Faktörler: Niteliksel Bir Araştırma”, **Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care**, 10(3), 132-135.
- İçli, G. ve Bağış, R. C. (2018) “Çocuk Emegine ve Çıraklık Eğitimine Sosyolojik Bir Yaklaşım: Denizli Kent Örneği”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (33), 157-167.
- İkizoğlu, M., Önal Dölek, B., ve Gökçearslan Çifçi, E. (2007) “Çalışan Çocukların Sorunları ve Geleceğe İlişkin Beklentileri”, **Toplum ve Sosyal Hizmet**, 18(2), 21-36.
- İşeri, B., Sözen, G., Melik, Ö., Yavaşcan, Ö., Başkesen, A., ve Yaprak, I. (2005) “Çalışan Çocuk; Sosyo-Kültürel Özellikler ve Sağlık Taraması-İzmir Otomotiv Sanayi”. **İzmir Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi**, 15(1), 45-56.
- Kahraman, F. ve Sallan Gül, S. (2015) “Türkiye’de Çocuk Yoksulluğu: Gaziantep Üzerine Bir Araştırma”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 8(1), 339-366.

- Kalkınma Atölyesi (2012) **Mevsimlik Tarım Göçünden Etkilenen 6-14 Yaş Grubu Çocuklar için Temel Araştırma**, Ankara.
- Kalkınma Atölyesi (2014) **Fındık hasadının oyuncuları**, Ankara.
- Kalkınma Atölyesi (2017) **Geçmişten Günümüze Adana Ovası'nda Mevsimlik Tarım İşçileri ve Çocukları**, Ankara.
- Kalkınma Atölyesi (2018a) **Bir Yevmiye Bir Yevmiyedir: Tarım Aracıları ve Türkiye'de Tarımsal Üretimde Çocuk İşçiliği Raporu**, Ankara.
- Kalkınma Atölyesi (2018b), **Yevmiyeci, Yarıcı veya Kürekçi Hepsisi Çocuk: Tarımsal Üretimde Ücret Tipleri ve Çocuk İşçiliğinin Görünümleri Raporu**, Ankara.
- Kara, B. (2017) “Çocuk İşçilerin Nörolojik Sorunlar”, **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (Msg)**, 16(62-63), 56-64.
- Kara, S. B. K. ve Çalık, T. (2012) “Sokakta Çalışan Çocukların Eğitim İhtiyaçları”, **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 32(3), 674-695.
- Karaman, B. ve Özçalık, M. (2007) “Türkiye’de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Bir Sonucu: Çocuk İşgücü”, **Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 14(1), 25-41.
- Karatay, A. (2000) “İstanbul’un Sokakları ve Çalışan Çocuklar” S. U. Sayita ve M.R. Şirin (der.) içinde **İstanbul Çocuk Kurultayı Araştırmalar Kitabı**, İstanbul: İstanbul Çocukları Vakfı.
- Karaođlan, B., Alparslan, Ö. ve Karaođlan, B. K. (2012) “Sokakta Çalışan Çocukların Yaşam Koşulları”, **Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi**, 15(4), 268-274.
- Kayhan, N. (2012) “Çocuk İşçiliği, İpec Deneyimi Işığında Sanayide Çalışan Çocukların Sorunları”, **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, 4(1), 187-200.
- Kaynakçı, F. ve Mesutoğlu, C. (2018) “Göçebe Mevsimlik Tarım İşçiliğinde Çocuklar: Ekolojik Sistem Yaklaşımına Dayalı Bir Değerlendirme”, **Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi**, 6(1).
- Kıral, G. ve Tıraş, M. F. (2013) “Understanding of Child Labour in Turkey: An Empirical Analysis”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 27(2), 109-120.
- Kireçdağ, N. (2017) “Antakya’da Bir Alan Araştırmasına Dayalı Gözlemler: Suriyeli Sığınmacı Çocuk İşçiler (The Observations Based on a Field Survey in Antioch: The Syrian Refugee Children in Employment)”, **Türk Tabipler Birliği Meslek Sağlık ve Güvenlik Dergisi (Turkish Journal of Occupational Health and Safety)**, 16(62-63), 29-35.
- Kızmaz, Z. ve Bilgin, R. (2010) “Sokakta Çalışan/Yaşayan Çocuklar ve Suç: Diyarbakır Örneği”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 9(32), 269-311.
- Kocadaş, B. ve Kılıç, M. (2017) “Medyanın Çalışan ve Okuyan Gençlik Üzerine Etkileri”, **Sosyolojik Düşün**, 2(2), 11-21.

- Koyun, A. ve Çiçekoğlu, P. (2011) “Karanlıkta Kaybolan Umutlar”, **Anadolu Hemşirelik Ve Sağlık Bilimleri Dergisi**, 14(1), 59-65.
- Kömürcü, B. ve Avşar Negiz, A. (2016) “Kentsel Bir Sorun Alanı Olarak Sokakta Çalışan-Çalıştırılan Çocuklar: Isparta Örneği”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 21(3), 971-994.
- Kucur, F. (2016) “Sosyo-Ekonomik Bir Sorun Olarak Sokakta Çalışan Çocuklar”, **Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 2(1), 55-66.
- Kulaksız, Y. (2014) “Yoksulluk Bağlamında Çocuk İşgücü”, **Çalışma Dünyası Dergisi**, 2(3), 91 -111.
- Kurnaz, Ş. A. (2007) “Çocuk yoksulluğu”, **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, 12(12), 47-55.
- Küçükali, A. (2016) “Sokakta Çalışan Çocukların Sosyo-Ekonomik Durumları” **Atatürk Üniversitesi İİB Dergisi**, 30(5), 1345-1367.
- Küçükcalay, A. M., Dulupçu, M. A. ve Turunç, Ö. (2000) “Dünyada ve Türkiye’de Çocuk İşgücü İstihdamının Sorunları ve Önlenmesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 5(1), 103-118.
- Küntay, E. (2017) “Dezavantajlı Çocuklar: İstanbul’un Yoksul ve Yoksun Çocukluk Halleri”, **Toplum ve Demokrasi Dergisi**, 11(24), 250-262.
- Lordoğlu, K. (2017) “Türkiye’de Çocuk İşçiliğine İlişkin Değerlendirme Saptamalar”, **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (MSG)**, 16(62-63), 18-28.
- Lordoğlu, K. ve Aslan, M. (2018) “Görünmeyen Göçmen Çocukların İşçiliği: Türkiye’deki Suriye’li Çocuklar”, **Çalışma ve Toplum**, 57(2), 715-732.
- Lordoğlu, K. ve Etiler, N. (2014) “Batı Karadeniz Bölgesinde Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliğinde Çalışan Çocuklar Üzerine Sınırlı Bir Araştırma”, **Çalışma ve Toplum**, 41(2), 115-134.
- Lordoğlu, K. ve Baştaymaz, T. (1983) “12-18 yaş arası Çalışan Çocuklar için Bölgesel bir Analiz örneği: Bursa” İstanbul: Sosyal Siyaset Konferansları 32-33.
- Mangır, M. (1992) “Ankara’da çıraklık eğitim merkezlerine devam eden öğrencilerin çalışma nedenleri ve bunları etkileyen bazı faktörler üzerinde bir araştırma” Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yay., 696.
- Okumuş, E. (2009) “Sokak Çocukları’nın Sosyolojisi-Diyarbakır Örneği”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 9(4), 9-37.
- Osan, F. (2009) Çalışan Çocukların İstismarı: Mobilya İşkolu Örneği, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Öncü, E., Kurt, A. Ö., Esenay, F. I. ve Özer, F. (2013) “Abuse of Working Children and Influencing Factors, Turkey”, **Child Abuse and Neglect**, 37(5), 283-291.
- Öncü, E., Kurt, A., Esenay, F. ve Özer, F. (2012) “Çalışan Çocukların Ailede İstismarı/Abuse of Working Children Within the Family”, **Türkiye Halk Sağlığı Dergisi**, 10(3), 128-140.

- Öngel, S. (2017) "Türkiye'de Çocuk İşçiliği Gerçeği Raporu Nisan 2015", **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (Msg)**, 16(62-63), 83-85.
- Örnek, Ö. K. (2017) "Çalışan Çocukların Psikolojik Sağlık Sorunları: Sistematik Derleme",
- Özdemir, A. M. ve Yücesan, G. (2005) "Küresel Kapitalizmde Çocuk Emeginin Ekonomi Politikası-Çocuk İşçilerin Oyun Hakkı Var mı?", **Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, 8-15.
- Özdener, O. E. (2010) Adana İli Toplumsal Destek Merkezi Kayıt Tabanlı 7-15 Yaş Grubu Çalışan Çocukların Sağlık ve Sosyal Durumlarının Değerlendirilmesi. **Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi**, Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Adana.
- Özener, B. ve Duyar, I. (2008) The Effect of Labour on Somatotype of Males During the Adolescent Growth Period, **Homo**, 59(2), 161-172.
- Özservet, Y. Ç. ve Sirkeci, I. (2016) "Editörden: Çocuklar ve Göç", **Göç Dergisi**, 3(1), 1-4.
- Radmard, S. ve Beltekin, N (2017) "İşçileşme(me)k ya da Okumak: İşçi Çocukların Eğitimsel Durumlarına İlişkin Bir Çözümleme", **Electronic Journal Of Education Sciences**, 6(12), 125-137.
- Rende, S. ve Erkin, H.C. (2005) "Çocuk Emegi: Bizde Ucuz, İstediginiz kadar Kullanın" **Birikim**, 192, 40-45.
- Rodgers, G. ve Standing, G. (1981). "Economic roles of children in low-income countries", **Int'l Lab. Rev.**, 120, 31.
- Salı, G. ve Köksal Akyol, A. (2014) "Çalışan ve Çalışmayan Çocukların Cinsiyetlerine Göre Arkadaşlık İlişkileri, Sosyal Destek Algıları ve Mükemmeliyetçiliklerinin İncelenmesi", **Eğitim ve Bilim**, 39(173), 209-220.
- Sallan Gül, S., Türkmen, E. ve Nizam, Ö. K. (2019) "Türkiye'de Emegın En Savunmasız Hali: Şanlıurfa'da Suriyeli Mülteci Çocuk İşçi Olmak", **Çalışma ve Toplum**, (2): 917-940.
- Save the Children ve UNICEF, (2015) Small Hands, Heavy Burden: The Syria Conflict is Driving more Children into the Workforce, <https://www.savethechildren.nl/sci-nl/media/Save-the-children/PDF/Save-rapport--Small-hands-heavy-burden.pdf> (09.07.2019)
- Sevinç, G. ve Sevinç, M. R. (2012) "Gezici Mevsimlik Tarım İşçisi Ailelerin İlköğretim Seviyesindeki Çocuklarının Eğitim Sorunları", **10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi**, Konya, 1122-1128.
- Sevinç, M. R., Davran, M. K., Remziye, Ö. ve Sevinç, G. (2015) "Şanlıurfa Semt Pazarlarında Taşıyıcılık Yapan Çocuk İşçiler", **Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi**, 18(3), 21-31.
- Simsek, Z. ve Koruk, I. (2011) "The Effects of Migratory Seasonal Farmwork on Psychomotor Development and Growth among Children Ages 0-5 Years in Southeastern Anatolia", **Turkish Journal of Public Health**, 9(3), 157.

- Sungur, O. (2017) “Geçmişten Günümüze Dünyada ve Türkiye’de Çocuk İşçiliği”, **Ayrıntı Dergisi**, 5(49), 53-57.
- Susanlı, Z. B., Inanc-Tuncer, O. ve Kologlugil, S. (2016) Child Domestic Labour and Mothers’ Employment in Turkey, **Economic research-Ekonomiska istraživanja**, 29(1), 967-979.
- Şengül, M., ve Kaya, T. (2016) “Kapitalizm ve Paternalizm Kıskaçında Çocuk”, **Türkiye’de Çocuklara İlişkin Sorunlar ve Alternatif Politika Arayışı Uluslararası Sempozyumu**, 29-30.
- Şensoy Bahar, Ö. (2014a) “An Overview of the Risk Factors That Contribute to Child Labor in Turkey: Implications for Research, Policy and Practice”, **International Social Work**, 57(6), 688-697.
- Şensoy Bahar, O. (2014b) “Should They Work or Should They Not? Low-income Kurdish Migrant Mothers’ Beliefs and Attitudes about Child Labor”, **Global Social Welfare: Research, Policy, & Practice**, 1(1), 37-52.
- Şişman, Y. (2006) “Sokakta Çalışan Çocukların Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentileri”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, 251-276.
- Şişmanlar, Ş. G. (2017), “İstismar ve İhmal Bağlamında Çocuk İşçiliği Ve Ruh Sağlığı”, **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (Msg)**, 1662-63), 47-55.
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü (2017) Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı, Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı – Çalışma Genel Müdürlüğü.
- Tanır, F. (2009) “Adana İlinde Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimleri İçin Uygulanan Toplumsal İşbirliği Projesinin Sonuçlarına Bakış”, **Nobel Med**, 5(3), 82-7.
- Taşbaşı, K. (2018) “Ana Akım Gazetelerde Görünmez Kılınan Çocuk İşçiler”, **Global Media Journal: Turkish Edition**, 8(16).
- Taştan, C. ve Çelik, Z. (2017) “Türkiye’de Suriyelilerin Eğitimi: Güçlükler ve Öneriler”, Eğitim-Bir-Sen Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Tor, H. (2010) “Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Boyutları”, **Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks**, 2(2), 25-42.
- Tuncay, G. (2005) “The Reality of Informal Employment in Turkey”, **International Programs Visiting Fellow Working Papers**, Cornell University.
- Tunçcan, N. (2000) “Çocuk İşçiliği: Nedenleri, Boyutları ve Küreselleşen Dünyadaki Konumu”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, 43-44.
- Tunçomağ, K. (1982) “Çalışma Hayatında Çocuk ve Gençler”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, (31), 69-84.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2013) **Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları**, 2012, Haber bülteni, 13659.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2017) **İstatistiklerle çocuk**, 2016. Haber bülteni, 24645.

- Türkmen Kaynak, M. ve Okyay, P. (2004) "A Descriptive Study on Street Children Living in a Southern City of Turkey", **The Turkish Journal of Pediatrics**, 46(2), 131-136.
- Tüzün, I. (2017). Türkiye'de Mülteci Çocukların Eğitim Hakkını ve Karşılıklı Uyumunu Destekleyen Yaklaşımlar, Politikalar ve Uygulamalar. European Liberal Forum. <http://panel.stgm.org.tr/vera/app/var/files/t/u/turkiyede-multeci-cocuklarin-egitim-hakkini-destekleyen-yaklasimlar-politikalar-ve-uygulamalar-fnf-turkiye.pdf>
- UNICEF (2016) **Türkiye'deki Suriyeli Çocuklar**, http://unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/T%C3%BCrkiyedeki%20Suriyeliler%20%C3%87ocuklar%20Bilgi%20Notu%20Nisan%202016_1.pdf (09.07.2019)
- Uyan-Semerci, P. ve Erdoğan, E. (2017) **Ben Kendim Büyüdüm Demiyorum-Adana'da (Mevsimlik Gezici) Tarım İşçilerinin Çocuklarının Yaşam Koşullarının Çocuğun İyi Olma Hali Perspektifinden İyileştirilmesi Projesi Araştırma Sonuçları**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Uyan Semerci, P., Erdoğan, E.ve Durmuş G. (2017) **Çalışan Çocuk Bağcılar ve Küçükçekmece Pilot Araştırması**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. <https://goc.bilgi.edu.tr/media/uploads/2017/11/22/calisan-cocuk-web.pdf>
- Uyan-Semerci, P. ve Erdoğan, E. (2018) "Who Cannot Access Education? Difficulties of Being a Student for Children from Syria in Turkey", **Vulnerable Children and Youth Studies**, 13(1).
- Uyan-Semerci, P.; Erdoğan, E. (2014) **Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliği 2014: Araştırma Raporu**, İstanbul: Hayata Destek Derneği.
- Uyan-Semerci, P., Müderrisoğlu, S., Karatay, A., Ekim-Akkan, B., Kılıç Z., Oy B. ve Uran Ş. (2012) **Eşitsiz bir Toplumda Çocukluk: Çocuğun 'İyi Olma Hali'ni Anlamak İstanbul Örneği**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ünal, C. (2014) "Çocukların Korunması Hakkı Kapsamında Çocuk İşçiliği Sorununun Çözümü ve Çözumsuzlüğü", **Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu VI Bildiriler**, Petrol İş Yayını, İstanbul, 289-305.
- Yalçın, S. (2016) "Syrian Child Workers in Turkey", **Turkish Policy Quarterly**, 15(3), 89-98.
- Yetim, N. ve Çağlayandereli, M. (2007) "Toplumsal Algı Boyutuyla Sokakta Çalışan Çocuklar: Mersin Örneği", **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, 3(14), 31-55.
- Yıldırım, O. (2008) "**Dünyada ve Türkiye'de Çocuk İşçiliği ve Özel Bir Örnek Olarak İstanbul İlinde Otomotiv Küçük Sanayiinde Çalışan Çocuk İşçi ve Çıraklar**", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Yıldız, Ö. (2007) “Çalışan Çocuklar: ‘Sorun’ mu? ‘Çözüm’ mü?”, **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, 6(2), 57-66.
- Yılmaz, A. G. F., Göçen, A. G. S. ve Yılmaz, F. (2013) “Sokakta Çalışan ve Çalışmayan İlköğretim Öğrencilerinin Sosyal Bilgiler Programındaki Değerlere İlişkin Algıları/Perceptions of Primary School 5th Grade Students' who are the Child Labour and who aren't at the Street towards Values in Social Studies”, **E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi**, 4(1), 82-99.
- Yılmaz, B. (2001) “Street-vendor Children in İstanbul: The Visible Face of Urban Poverty”, içinde S. Naumovic ve M. Jovanovic (der.) **Childhood in Southeast Europe**, Belgrade.
- Yılmaz, B. (2008) Entrapped in Multidimensional Exclusion: The Perpetuation of Poverty among Conflict-induced Migrants in an Istanbul Neighborhood, **New Perspectives on Turkey**, 38, 205-234.
- Yılmaz, T. (2014) “Çocuk İşçiliğinin Yeni Formları: Çocuk Oyuncular”, **Çalışma ve Toplum**, 40(1), 211-230.
- Yılmaz, U. ve Bayat, M. (2005) “Oto Tamirhanelerinde Çalışan Çocuk İşçilerin Sağlıklarını Koruyucu Davranışları İle İş Ortamı ve Çalışma Koşullarının Değerlendirilmesi”, **Sağlık Bilimleri Dergisi**, 14, 37-45.
- Yüksel, M., Adıgüzel, O. ve Yüksel, H. (2015) “Dünyada ve Türkiye'de Sosyal Politika Temelinde Dezavantajlı Bir Grup Olarak Çocuk İşçiler Realitesi”, **Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 6(6), 23-34.

